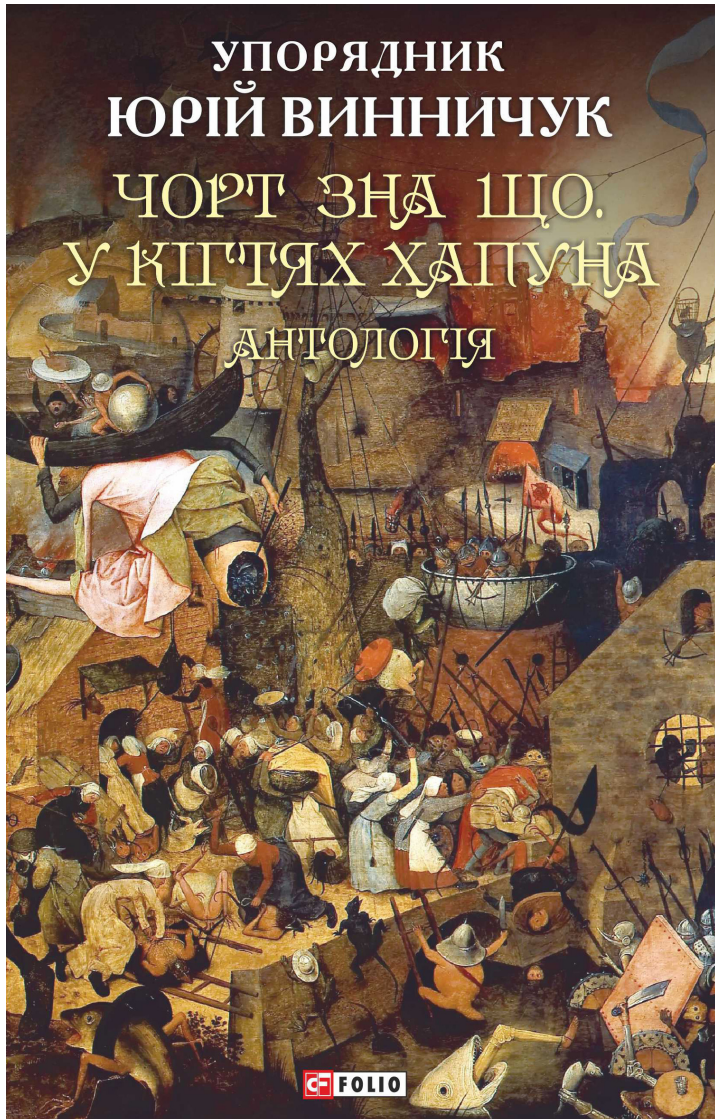

УПОРЯДНИК
ЮРІЙ ВИННИЧУК
ЧОРТ ЗНАЩО.
У КІГТЯХ ХАПУНА
АНТОЛОГІЯ

Антологія
Юрій Павлович Винничук
Чорт зна що. У кігтях Хапуна
Серія «Юрій Винничук рекомендує»

Текст предоставлен издательством
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=48670344
Чорт зна що. У кігтях Хапуна: Фоліо; Харків; 2019

Аннотація

Книга «Чорт зна що. У кігтях Хапуна» – унікальна антологія, присвячена найпопулярнішому персонажеві української мітології – чортові. Тут представлені найцікавіші твори нашої літератури, де діє ця лиха, хитра, підступна, а деколи кумедна, добродушна і навіть добра істота, яка інколи ще й здатна на шляхетні вчинки і палке кохання.

До неї увійшли середньовічні апокрифи та житія святих, моторошні оповіді отців церкви XVI–XVIII ст.: Петра Могили, Стефана Яворського, літописця Самійла Величка, оповідання класиків – Олекси Стороженка, Володимира Короленка, Наталени Королевої, сучасних авторів – Емми Андіївської, Володимира Єшкілева та багатьох інших. Чимало творів перекладені зі староукраїнської, російської, польської та латинської мов.

Багатюша спадщина української літератури, часто-густо присипана порохом сторіч, ув'язнена у малодоступні часописи й рукописи, чекає на своє друге народження.

Содержание

Вибрики українського чорта	7
Степан Томашівський	14
Нарис історії віри в чорта	15
Вступні уваги	15
Характеристика чорта	24
Спокуса	28
Пекло	38
Побіда над чортом і кінець його	41
Як то було із первовіку	46
Анонім	49
Казання руське	49
Апокрифи	55
Сотворення світа та злих духів	55
Оповідання про бунт Люципера і ангелів	60
Томаш з Рави Рутенець	65
Про те, які чорти бувають	65
Бенедикт Хмелевський	70
Якими є чорти	70
Апокрифи	72
Слово про створення ангелів і архангелів та інші безплотні сили	72
Як Сатанаїл став дияволом	74
Всесвітній потоп	75

Слово о побіді над дияволом, альбо як	79
бесідував Ісус Христос із дияволом на горі	
Про те, як Соломон закопав бісів у одній	84
бочці тьмами тем і тисячами тисяч	
Самійло Величко	89
Сатир	89
Олексій Плющ	99
Страждання демона	99
Юрій Липа	103
Біси і ловець	103
Ростислав Єндик	107
Регіт Арідника	107
I	107
II	118
III	125
IV	129
V	131
VI	132
VII	135
VIII	139
Спокуси бісівські	142
Києво-Печерський Патерик	147
Про Лаврентія Затвірника	147
Кінець ознакомительного фрагмента.	148

Антологія

Чорт зна що. У

кігтях Хапуна

© Ю. П. Винничук, упорядкування, передмова, 2019

© О. А. Гугалова-Мєшкова, художнє оформлення, 2019

Вибрики українського чорта

Антологія української літератури, присвячена темі чорта, творилася багато років. А почалося усе з укладання збірника української фантастики першої половини ХІХ ст., який видавало видавництво «Молодь» у 1989 р. під назвою «Огненний змій». Визбираючи по старих часописах маловідомі твори, я побачив, що насправді подібних антологій може бути більше. І тоді вирішив згрупувати їх тематично. Досі ці антології існували винятково у моїх записках і в моїй пам'яті. Несприятлива ситуація для видавничої справи в Україні не дозволяла їх видати раніше. Щойно зараз цей проект зрушився з місця. Наступні томи будуть присвячені відьмам і чорнокнижникам, русалкам і мавкам, вовкулакам та упирям, пеклу, янголам і раю, снам та маревам. І все це будуть твори лише українських письменників.

Українська фантастична література достатньо багата й цікава, а вишукування досі не відомих творів давно забутих письменників схоже на пірнання за скарбами. Одним із найпопулярніших демонологічних персонажів у світовій літературі став той, від кого власне й веде свій родовід уся нечиста сила, – чорт. Хоча у середні віки він частенько ввижався святим отцем, але вже епоха європейського Просвітництва підірвала віру в існування диявола. Освічені люди перестали вірити в гидку істоту з хвостом, рогами і копитами. Та досить

було дияволу надійно щезнути з народної свідомості, як ним відразу зацікавилися митці та філософи. У добу романтизму чорт і загалом нечиста сила стали улюбленими персонажами світової літератури. Байрон, Гьоте, Шиллер, Шаміссо, Готье, Лермонтов, Гофман, Бальзак розгортають цілу галерею «демонів» або ж «демонічних» людей і настроїв, причому ці «демони» відзначаються неабияким інтелектом, вони дотепні, освічені, сповнені пристрастей, одним словом, привабливі, ба навіть можуть викликати співчуття.

Від зарубіжних письменників не відставали і вітчизняні. Персонажі української мітології або ті, кого в народі називають нечистою силою, давно вже надійно прижилися в нашій літературі, ставши подекуди не тільки епізодичними героями, а й головними. Та найцікавіше, що під впливом письменницької фантазії вони усе більше набирали рис людських, привабливих, викликаючи в читача замість страху симпатію або сміх. Згадаймо такі класичні твори, як оповідання Миколи Гоголя та Григорія Квітки-Основ'яненка, драматичні поеми «Лісова пісня» Лесі Українки та «Ніч на полонині» Олександра Олеся або повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Родовід українського літературного чорта починається з «Повісті врем'яних літ», із житій святих, з апокрифів про створення світу. У ті часи чорта ще сприймали цілком поважно, його боялись, шукали від нього захисту і в щоденному побуті вбачали сліди його підступної діяльності. Але по-

чинаючи з XVI ст. український диявол набирає гротескної форми, численні народні оповідки дають безліч свідчень про те, що диявол поступається людині. Оповідей про грізного чорта, який чигає на людину, стає усе менше і менше. Судячи із окремих переказів, існувало переконання, що диявола завиграшки можна перехитрувати спритністю чи кием легше, аніж молитвою.

Львівський письменник XVIII ст. Йозеф Максиміліан Осолінський писав: «Колись няньки і пестунки страшили дітей чортом. Нині чорти слугують ляльками, якими старі бавляться; нині вже не няньки і пестунки про них плетуть, а священики пишуть».

У вступній статті до збірки «Казки» Н. Кобринська витлумачила традиційний український образ чорта: «Ще більшу славу у всесвітній літературі має чорт. Він виступає не лиш алегорично символом абстракційних ідей, розв'язує філософічні проблеми і суспільні напрями, але часто пропагує морально-дидактичні цілі. Відповідно до тих задач прибирає він і відповідні ціхи характеру.

Наш народний чорт не відзначається такими високими аспіраціями. Він зичить гроші, краде, носить горівку. Сидить у пустих хатах, болоті, дуплявих вербах та корчах бузини. Робить людям пакості, але лиш тогди, як його розсердять. Задержує, однак, загальну і вельми поважну рису: жадобу панування над чоловіком і вельми оригінальну черту, приписувану його демонічній власті, як: сила людського таланту».

У творах українських письменників чорт практично уже нічим не відрізняється від людини: він і закохується, і страждає, і гуляє, і байдикує, і навіть допомагає людям. В окремих творах викликає читацьке співчуття і симпатію. Чорт став більше блазнем, ніж пострахом.

Незважаючи на те, чи вірить хто-небудь у чорта, чи ні, незримо він присутній завжди і всюди, особливо у прокльонах та приказках: «от чорт!», «що за чортівня?», «чорти б тебе дерли!», «чорт-ма», «чорт зна що (хто, де, куди, як)», «до чорта і трохи» і т. д. Щоправда, до згадування лихого народ завше ставився з осторогою і осудженням. Особливо це стосувалося вечірнього і нічного часу, коли, називаючи чорта, мовби його викликаєш. Саме тому народ витворив чимало евфемізмів, які заміняли слово «чорт»: лихий; той, що в скалі сидить; той, що греблі рве; нечистий; куций; рогатий; не при хаті згаданий і т. д.

Герой оповідання «Хвора душа» Олександра Кониського (1936–1900) без чорта і дня прожити не міг. «Перша вада у мого чоловіка була та, – нарікала жінка, – що він вельми любив чортів згадувати: і встаючи, й лягаючи, з чортом, було, не розминеться, і за обідом, і за вечерею без чорта не обійдеться; повсякчас черкає, на що вже й гірше: хліб святий почне, було, різати – і тут чорта згадає: «Яка оце чортяка ніж витупила», або: «Чортів ніж хліба не бере...» Страх і згадати, як мене вражає, було, отаке черкання! Ну, нащо йому здалися оті чорти? Яка йому з них користь? Чи вже ж він не тямить,

що за чорта добра не буде довіку.

Отак, було, міркую собі, та й ну його благати: «Антоне! Чоловіче мій любий! Голубе мій сизоперий! Покинь ти чортів! Не займай ти їх, бог з ними!.. Призначено їм від Бога по болотах в купинах та в очеретах кублитися – нехай же вони там собі й живуть і здихають: не наводь ти їх у хату; в нас же в хаті образи на покуті, хрест святий на сволиці, а ти чортів сюди пхаєш. Чи до ладу ж воно? Подумай, розкинь головою! Вона ж у тебе не повстяна і не цвяшком бита...»

Він оце і схаменеться: тихцем любенько погомонить собі в уса та буцім і послухається мене. Іншим разом цілий день не згадає дідька; а по вечері, аби взявся за люльку, так і не втерпить, щоб не черконути – коли не сакви з тютюном чорт сховав, так вже ж ніхто, як чорт, чубук так засмоктав, що й протикачка не бере. Або оце, було, собака на кого гавкне – і тут без чорта не можна: «Який там чорт ходить»; «На якого лисого диявола вона бреше».

– Отаку нестатечну людину наділив мені Бог за чоловіка! Одначе ж тридцять і одно літечко я за ним прожила і добра нажила, а все-таки до черкання до отого не призвичаїлася. І що воно за знак? Що воно за причина, що так йому чорти муляли? Неначе на самому кінчику язика чортяка раз у раз у нього так і сидить, було; аби роззявив рота, він і вилетить; один вилетить, а другий зараз натомість сяде...

І вже чого тільки я не робила, чого і проти тих гаспидів не чинила! І язык йому хрестила, і свяченою вербою обводила, і

маковіївською водою піднебіння обмивала – не допомогло!.. А молилася скільки!.. Що свічок тих попоставила! І отець Лука молебні служив, і язик йому мирував, і смирну з-під плащаниці за зуби йому клав! Овва!.. Нічого не брало! Билася я, побивалася, та й «годі» сказала. Дала йому волю: нехай черкає! І не начеркався він до самої домовини. А я, було, чую, та вже німую: не поможу, кажу собі на думці, так нехай мої скорботи сидять у затишку, у мене в душі, щоб люди їх не чули, не бачили».

Зовсім умиротвореними і нешкідливими виглядають чорти у вірші Богдана-Ігоря Антонича (1909–1937) «Чортівський бридж»:

В маленькій, біленькій хатині сон мрії колише в колисці дитині.

По усточках сонних, мов тіні по сіні, блукається усмішки брижа.

Лиш сутінків рожі в кімнаті закляті кладуться на «завтра» й на «нині».

Навколо колиски чортів чотирьох посідало та грають у бриджа.

І мрійно, спокійно і тихо. Лиш день похилився над лихом у вікнах.

На шибках задзенькали мухи й без руху присіли, побачивши гай.

Ні миша не скрипне. І тиша кладе свої пальці на очі привітна.

Біси грали в карти невпинно. Дитині приснився тоді вперше – рай.

Компонуючи цю антологію, я намагався якнайповніше представити чортівську тематику в нашій літературі від давнини до сучасності, а тому, можливо, не все з уміщеного тут викличе захват сучасного читача. Зважаючи на те, що давні наші письменники рідко зазнавали втручання редактора, у випадку, якщо це не стосувалося класиків, я дозволяв собі ці тексти редагувати, водночас зберігаючи мовно-стилістичні особливості першодруків. Твори розташовані у хронологічному порядку в межах кожного тематичного розділу. Авторів представляють біографічні довідки, вичерпність яких залежить від того, наскільки цей автор відомий ширшому колові читачів. Оскільки імена окремих авторів повторюються, то при публікації наступного твору довідка відсутня і шукати її слід у попередніх розділах.

Юрій Вишничук

Степан Томашівський

Народився 9.01.1875 р., с. Купновичі Рудківського повіту. Історик, публіцист і політик, закінчив Львівський університет. У 1900–1910 рр. вчителював у гімназіях Бережан і Львова, з 1910 р. – доцент історії Австрії у Львівському університеті. У 1914–1918 рр. член Бойової Управи Українських Січових Стрільців, 1919 р. – радник делегації ЗУНР на мировій конференції в Парижі, у 1920–1925 рр. голова її дипломатичної місії в Лондоні та Берліні. У 1926 р. вчителював у Львові. Наукові дослідження С. Томашівського присвячені головно Хмельниччині й Мазепинській добі.

Помер 21.XII.1930 р. у Кракові. Стаття про історію вірувань у чорта подається за часописом «Житє і Слово» (т. 5. Книга 3–4, 1896).

Нарис історії віри в чорта

Вступні uwagi

Часто можна почути голоси жалю за часами минулими, часами повної, щирої віри, надії і потіхи серед горя, яку давала людям релігія. Ми тому не станемо перечити, та все-таки погляд такий односторонній і опертий на незнанні духового життя минушини. Не треба забувати, що в тих часах (йдеться нам про середні віки) поза Христом, що справді цілющий бальзам виливав на рани бідних грішних – стояв величезний силою Сатана, що в ці рани рівночасно впускав отруту. А побожний християнин висів завжди між небом і землею, повний страху і внутрішніх болів. Доказом того – життя святих. Не трудно розуміти, який з тих відносин фатальний був вплив на загаль людей, на їх освіту, моральність і соціальні відносини. Факт, що ніколи в історії не стрічаємо побіч себе таких проявів аскетизму релігійного (сполученого з фанатизмом) разом з якнайогиднішою розпустою і варварством, як саме в згаданих часах.

Тому-то погляд на віру в чорта не такий дрібний та мало-важний, як може здаватися. Чорт у християнстві – се половина виображень релігійних, а затим дуже важна сторона в історії середньовічних народів. Не маємо тут на думці пода-

ти читачам повний образ, оригінальний науковий дослід, а лишень підсумуємо новіші досліді на тому полі з гадкою – показати, як нині стоїть в науці історія віри в чорта.

а) Джерело віри в чорта і стан її в часах дохристиянських. Ніхто, щойно трохи має наукової освіти, не вірить нині, мов би то дикі релігії були попсованими зостатками якоїсь первісної релігії доскональної. Нині ясно, що річ мається якраз противно, що від простих релігій витворилися вищі, з основою етичною. Тут проте, у вірах диких і старинних народів, шукати треба почину сеї темної постаті чорта. Відколи чоловік появився на світі, мусів усе боротися з природою о своє існування. Він стрічав на кождім кроці якісь перепони, що не давали йому або пожитися або спочити і т. і. З другого ж боку не одно ставало йому до помочи в добування поживи або в пригоді. Звідси він почав розріжнювати річи йому корисні і шкідливі. Розумієсь, що розділ сей не був тривкий, а залежав від того, в яких обставинах географічних та культурних був чоловік; приміром блискавка і перун страшили його, огонь здавався шкідливим, але, пізнавши добру силу огню, чоловік мусів пізнати, що шкідливість якоїсь річи залежать від обставин.

По довгих досвідах життєвих, по обсервації, зіставляванню вражінь, а при тім, не вміючи розслідувати причин багатьох явищ корисних і шкідливих, він уявляє їх собі живими. Спочатку, як оточення було різнорідне, так і різнорідні були, по його думці, сі живі істоти. Вони були йому прихильні або

ні. Збираючи всі вражіння приємні, яких дізнавався, стикаючись із річами добрими, він дійшов до поняття приємності вже яко абстракції. Затим і ті сили, що викликували явища приємні, прибрали один характер загальний і стали персоніфікацією приємності, стали богами добрими. Подібно справа йшла з річами шкідливими: по такій самій дорозі дійшов чоловік до абстрактного поняття шкідливості, а з тим до поняття божества, що приносило шкоду, божества злого.

У такий спосіб чоловік перейшов зі сфери осуду сенсуалістичного до етичного. Розвій тих виображень ішов відповідно до обставин місцевих, культурних, історичних і відповідно до вдачі поодиноких народів. Природно, ті два світи, добрий і злий, будучи виразом власних противних вражень чоловіка, мусіли зайняти і в його виображеннях релігійних вороже становище. Дух шкідливий, принцип злого, стараєш шкодити чоловікови, а добрий – помагати. Один засвічує сонце, другий висуває темну ніч, один каже виростати рослинам пожиточним, другий насилає вітер, мороз, сіє хабаззя... З тим принципом зла в'яжеться поняття чорта, що має на меті псувати діла доброго духа, головню шкодити чоловікови. Він тісно в'яжеться з дуалізмом, себто релігією, що приймає два противні божества, добре і зле.

Не у всіх народів розділ між добром а злом розвинувся в сильний антагонізм дуалістичний. Первісний дуалізм не має в собі зовсім домішки етичної, як загалом не мають її первісні релігії. Не бачимо дуалізму і в релігії Греків та Римлян;

до етичного дуалізму не дійшли й релігії Фінікійців та Єгиптян. Так само у Жидів, окрім Ягве, нема властиво другого бога, сильного як він, з прикметами і стремліннями противними йому. Він самодержець і ні з ким не ділить власти. Аж з часом під впливом перського дуалізму наступають в тому напрямі зміни. Все ж таки у багатьох народів можна добачувати сліди первісного дуалізму в більш або менш виразній формі. Так, у Єгиптян Сет-Тифон, противник Озіріса, вбиває сього світлого бога, та його поборює син Озіріса Горус, по чім Озіріс воскресає. Найвиразніше зазначився дуалізм у Персів. Ормузд, бог світла, мусів усе боротися з Аріманом, богом темноти і шкоди, о власть над світом. Тут більше, як де, переконуємося, що прикмети і характер злого духа відповідають відносинам краєвим. Мешканець гарячого краю пізнає діло злого духа в гострім пустельнім вітрі, що спалює збіжжя; мешканець північної країни зове його богом зимна, що все живуче умертвляє. Там знов єсть він причиною трясіння землі, тим-то й релігія єсть зложений результат ріжнородних причин, що не все дадуть ся зібрати і уложити в систему.

У Греків та Римлян хоча б можна знайти деякі основи дуалізму (наприклад, боротьба за олімпійський престол по уступленню Кроноса), все-таки релігія не має персоніфікації зла, не має чорта; є се вельми характерно, що народ, котрий обожав стілько абстрактних понять, не утворив правдивого божества зла. Треба тут мати на увазі, що ані у Греків, ані у Римлян не було ніякої святої книги релігійної ані теокра-

тичного праводавства.

Дуалізм приймає осібну форму і властивий характер в юдаїзмі. Ще в книгах, знаних під назвою Мойсеевих, Сатана займає доволі мале місце. Тут вуж райський тільки наймудріший та найхитріший звір, і аж опісля через тлумачення на інші мови змінюється він на чорта-спокусника. Деякі учені думають, що Євреї аж після неволі вавилонської набрали понять о демонах. Стинаючися з маздеїзмом, себто релігією перською, перейняли вони його науки. Така думка не є несумнівна; певна річ, що й перед неволею поняття злих духів жидам не були чужі, та чорт аж у книгах, писаних після неволі, приймає властивий характер. У книзі Йова являється Сатана посеред ангелів в небі і не є зовсім противником Бога. Він сумнівавсь о побожності і вірності Йова і стає тільки причиною тяжкого досвіду. Він ще не радуєсь злим, він ще не спокусник, а причина спокуси.

Далі росте чорт і доповнюється. Пророк Захарія вважає його ворогом і оскаржувачем вибраного народу, що бажає відвернути від нього ласку Божу. В книзі Мудрости чорт псує і нищить діла Божеські, він з зависти звів перших людей і сим вніс смерть на землю. В апокрифічній книзі Єноха чорти не є нічим, як ангелами, що позалюблювалися в земські дівчата, а з тих любовних зносин повстала молода генерація чортів. Як бачимо, в Старому Завіті розвій дуалізму поступає, і побіч Бога виринає чим раз виразніше постать чорта. Хибна се думка, мовбито жиди вірили лишень в одного бога;

вони тільки признавали власть і опіку над собою одного найсильнішого бога. Сама заповідь Божа «не будеш мати інших богів, окрім мене» не каже ще: «не вір в інших богів», але: «не признавай їх своїми». Тому-то в початках юдаїзму бачимо лише тінь дуалізму. Ягве – бог деспотичний, він не зносить противника. Отже, хоча опісля сторона негативна (не без впливу сторонніх релігій) розвивається, то все ж таки до повного розвитку супротив всемогутнього Ягве не дійшла. Сатана ніколи не виступає ворожо проти Бога, а є лишень персоніфікацією абстрактної нечистоти, підозрінником, оскаржувачем, що навіть спроваджує смерть.

б) Чорт в християнстві. До повного розвитку щодо форми і суті доходить чорт аж у християнстві, релігії, що мала на меті доповнити жидівську віру, з якої вийшла, а одначе не в однім противиться їй. Сила і форма Сатани росте рівномірно з удосконаленням самого Ягве, а саме його коштом. В жидівській вірі абсолютний бог лучить в собі багато прикмет, які опісля в християнстві перейшли на чорта. «Я сію світло і вношу темноту, даю супокій і спроваджую нещастя. Я пан, що все те робить», – каже він устами пророка Ісайї. Ягве гнівний, жорстокий, невмолимий, кари від нього не відповідають блудам покараних, німота його страшна і безумна, паде без різниці на винних і невинних, людей і звірів; він велить своєму народови вирізувати ціле населення здобутих міст... З виступом Христа сей бог, котрого годі любити, а треба лише боятись, змінюєсь в бога добра, любови, що

для людей життя своє дає... Та рівночасно підноситься його противник, негачія божеських прикмет. Його сила дорівнює майже в кінці силі божеській. Уже сам Син Божий тому тільки сходить на землю, що світ дістався в руки чорта. Його сила вже неабияка, коли для викупу людей з-під його власти Бог мусить аж сина свого одинокого передати на муки і смерть. І чи вповні довершив діла Христос, чи увільнив людей від пекла? Можемо сказати, що ні. Сила чорта після відкупу не зменшилася, противно, бачимо, як вона росте, коли може псувати овочі діла Божого. Він посуваєсь аж до тої границі, що самого Відкупителя спокутує; він лев ревучий, що шукає, кого пожерти. Його власть об'являється в ідолопоклонстві,

Диявол виступає в поганських пророцтвах, в самім навіть юдаїзмі, в засліпленню проти правди Євангелія, у ворожнечі проти науки Христа, в зіпсутті обичаїв світа. Він доказує свою власть на одному з учеників Христових, входить в нову громаду і там засіває кукіль між пшеницю. Апостоли Павло та Іоанн зовуть його князем і богом сього світа, принцом зла, що панує над світом і перечить правді. Дивне диво! Між людьми ніколи не було стільки мови про чорта, ніколи його більше не боялися, як саме після побіди Христової, після відкуплення роду людського!.. Він піднімає цілу силу поганства супроти нової віри; цілий тодішній уклад суспільний, уся цивілізація поганська в очах вірних стала ділом сього ворога. Се й не диво: ціле внутрішнє життя поганства було

вповні перейняте змісловістю. Християнин, що вступив поміж поган, бачив себе оточеним демонами. Тертуліан вважає, що то рука чорта виробляє річи, що служать для релігійних цілей поган. Звідси відразу у християн до штуки (містечтва. – Ю. В.), що має цілу свою історію. З конфлікту між тими двома світами, де справді тогочасна ідея державна була загрожена, виходять гонення християн, приписувані, розумієсь, також чортови. Він витворює єресі, ворожі зорганізованій вже тоді громаді християнській.

Александрійська освіта, сей фермент в процесі церковно-християнської науки, мала вплив і на писателів новозавітних. Вже в євангеліях бачимо початки розрізу між тілом а духом. А під впливом Александрійців з розширенням віри Христової в Азії, входить до християнства чим раз більше елементів містичних, основаних на дуалізмі душі і тіла. Таким способом чорт став нерозлучним чинником життя чоловіка. Єресі, як гностицизм, маніхеїзм, що допроваджували сю ідею до екстремів, були, щоправда, ворожі церкві, та все-таки їх погляди, що приймались виключно у верстви більш освіченої, не могли не мати свого впливу на вітців церкви, а доказом того – Оріген і Тертуліан. Той розріз між душею і тілом, мешканням чорта, полишився в повній силі в християнстві. Поборювати свою природу стало девізою побожних християн. Взагалі майже неможливо представити собі докладно сі впливи, що витворювали чорта. Супротивленні науки, філософічні спекуляції, передовсім неоплатонізму та

кабалізму, фантазії містичні разом з хиткою ще догмою, ось де загальні чинники зросту чорта.

Християнство побідило світ поганський. Одначе чорт не упав, він росте далі і далі. Аскети, що тікають від світа, аби втекти від чорта, стрічають його в пустинях ще сильнішого і гіршого. Відколи почались напади північних германських народів на Італію, гинули останки давньої цивілізації, а з ними й критицизм; варварські поняття релігійні зв'язувались із християнськими і головно ріс в уявах людських чорт. Майже ціла мітологія нових народів, як передше клясична, перейшла в царство темноти. Така редуція стрічає навіть людей, як от Пилата, Нерона, Магомета й інших. Сатана достапає верху свого значіння і сили в середніх віках, в тих часах суму, коли християнство було найсильніше. Темноту воно сіє, сходить страх необмежений, а затим дозрівають гріхи, що ведуть на смерть духову. Нема місця, де б не було чорта. Ціле повітря – осідок демонів «піднебесних», вони криються в закутинах церковних, в тихих монастирях, на замках панів, в укритих келіях, в робітні альхеміста, в лісах, полях... словом всюди. Багато людей бачить чорта, багато з ним говорить.

Такий зріст чорта був церкві на руку для її політики. Її повага росла, бо чого люди не робили з любов'ю до Бога, те мусіли робити зі страху перед чортом. Старалося його образ поставити завсігди перед очима вірних, він був змістом наук проповідницьких, підпорою сповідниць, героєм легенд.

Пізніше, з запровадженням інквізиції, чорт величезну робив прислугу церкві католицькій.

Як бачимо, побут чорта і зріст його влади в уявах іде рівнобіжно з розвитком церкви, якої сили політичної та тим посередньо і безпосередньо доповнюється. А засоби поваги церковної, разом і зросту чорта – це Хрестові походи, тайна сповідь, відпусти, жєбручі монахи, екскомуніки, мертвота мови церковної і т. д. Всі письменники, що обговорюють цю квестію середніх віків, згоджуються в тому, що витворення чорта і страх перед ним в протязі XIII ст. дійшли до найвищої точки. Це властивий період чортівський. Чорт і в тодішній художній літературі займає ледве не головне місце. А головним джерелом до пізнання його сили, прикмет і значіння служить нам тогочасна книжка Цезарія з Гайстербаху під назвою *Dialogus miraculorum* (перша половина XIII ст.).

Характеристика чорта

Почнемо від зверхнього вигляду чорта. Взагалі уявити собі щось безтілесного доволі трудно. Як має виглядати ворог Божий і людський – тут вирішити може лишень сама фантазія. Вчителі і отці церкви признавали, що чорт має тіло, твердіше від того, яке мав, бувши ще ангелом, та далеко м'якше від людського. Ступінь твердості означити одноголосно не було можна, між авторитетними особами не було тут згоди. Це не перешкодило Дантови закувати Люципера в

залізо і описувати, як сам поет і Вергілій по нім драпаються, як по скалі, вгору. Чорт має фізичну вдачу, затим мусить житись. Такі поваги (авторитети. – Ю. В.) як Оріген, Тертуліан, Іван Золотоустий запевнюють нас, що чорт проковтує пару і запах жертв, які поганці приносять своїм богам. Рабини приписували йому жадобу крові, одначе на переднівку (час перед збиранням урожаю, коли минулорічні запаси на викінченні. – Ю. В.), як каже одна німецька пословиця, чорти вдовольнюються й мухами (ся приповідка пішла мабуть із жидівської назви демона Belzebub – демон мух). Народ оповідає часом про молодих і старих чортів. Видко, що в фантазії людській вони старіються. Учителі церкви не могли якось дійти з тим до ладу. Ворогови Христа і цілої людськості не поскуплено в зображуванню зверхнього вигляду. Придумовано якнайпоганіші форми і подоби, щоб віддати усю брідоту і погань його душі. Всі описи згоджуються в тому, що надають чортові чорну барву. Чорний, поганий ангел з крилами лилика, худий, роги на голові. Подібними виходять вони у Мільтона. Зрештою, сам чорт на пункті живописного зображення його особи не був зовсім байдужий. Розказують про одного маляра, що написав чорта запогано, то ображений чорт скинув його з риштовання, де стояв, та Мати Божа вхопила його в повітрі і так урятувала (дивись про це фацецію І. Галятовського. – Ю. В.).

Опірч свого питомого вигляду міг чорт зовсім до вподоби змінювати свій вигляд, прибирати різні форми. Відповідно

до своєї мети міг ставати дуже гарним або поганим. Дуже часто упевнюють нас різні святі, що бачили чорта в постаті Зевеса, Меркурія, Венери, Мінерви, що декотрі прибирали подобу Вергілія, Горація, Ювеналія і т. д. Чорт не вагувався навіть брати подобу людей живучих, знайомих. Раз був до тої міри безличний, що, взявши подобу святого Сільвана, єпископа назаретського, заявив одній гарній дівчині любов і використав її. Він міг переймати і подобу звірів, як смоків, ву-жів, всілякого гаддя, лиса, кртиці, слимака, черепахи, кру-ка, лилика, а один святий, коли йому раз муха дуже докуча-ла, був певний, що се чорт перебиває йому побожні думки. Звідси часто бували екскомуніки всіляких звірів і комах. Ще в році 1474 базельський магістрат велів спалити диявольсь-кого когута, що поважився знести яйце. Річ природна, що йому не могло нічого стояти на перепоні перекидуватись в мертві річи, як вино, золото, дерева, каміння, а одна черниця проковтнула чорта разом з салатою. Що як що, а все ж таки найдивніше, що він міг переймати подобу самого Бога, Хри-ста і Матері Божої, не кажучи про ангелів. А й таке справді бувало. Була також віра, що чорт відживлює часом помер-лих. Тому-то колись як тільки мрець дав ознаки життя, його негайно закопувано. Сей звичай держався ще до XVIII ст.

Кілько було чортів? Вигнаних з неба мала бути десята часть усіх ангелів. Один старанний теолог заглибився у се питання і по дослідях дійшов до висновку, що чортів є не менше як 10.000 біліонів. На таку масу народу треба місця

доволі. Жили вони в повітрі і в пеклі, а після Страшного суду будуть могли перебувати лишень в пеклі.

Устрій громадський чортів відповідав тодішньому устроєви земному, себто не дозволяв рівности. І в пеклі була ціла суспільна ієрархія під проводом найстаршого князя, що стрічається під ріжними іменами: Сатана, Бельzebуб, Люципер та ін. Князь мав дружину, були нижчі князі, маркграфи, графи і звичайні лицарі.

Інтелігенція чортів взагалі велика. Вони знають, що було, є і буде. Хоча не завше вони виявляють однакову бистроту духа, але все-таки супроти чоловіка їх знання майже Божеське. Вони знають (правда, не всі вчителі церкви хотіли се признати) тайні думки людські, що зрештою доказують факти. Чорти були неабиякими філософами, ба навіть дуже спосібними теологами. Вони сипали немов з рукава цитатами із Святого Письма Старого і Нового Завіту, наводили погляди і науки святих отців церкви, завдавали трудні питання. Один святий був свідком дуже вченої диспути між ангелом а чортом про душі і покути. Сам Лютер бував у подібних перепалках з чортом. Не бракувало також у чортів адвокатів, на се маємо свідоцтво згаданого Цезарія. З таємними знаннями у чортів йде в парі і сила. Вона не така велика як Божеська, а все ж таки страшна. Побіджений мститься на кожному кроці, зводить людей, псує гармонію діла Божого, спроваджує смерть. А хіба діло відкуплення ослабило його власть? Ні, тут ледве він сам не виходить побідником. Щодо звичайних

фізичних здібностей, то вони просто чудотворні і всемогуті. Він пан огня, кидає блискавки і громи, спроваджує бурі, фата моргани, трясіння землі і т. ін. Взагалі ціла фізична природа на услугах чорта, він панує над нею, навіть над тілом чоловіка. Тут то й джерело всієї відрази до студіїв природи і браку розвитку наук природничих в середніх віках. А хто би на се важився, був винний у ересі. Над душею людською не мав уже чорт такої влади, принаймні супроти волі був слабий, хоча не бракувало йому ніколи способів ослаблювати її. Виїмка, се п'яні. Їх опанував цілковито. Ось круг його влади: він видумує фальшиві релігії, тайні науки, викликає ересі, сіє зерно всякої незгоди, організує заговори, повстання, приводить до війни, піднімає злих князів, посвячує антипап, диктує злі книжки, спроваджує пожежі, розбиває кораблі, приводить до вбійств, розбоїв, спустошень і т. д. Справді, величезна власть! Йому навіть приписувано будову великих будівель, мурів, мостів, замків, ба й церков. А вмів се будувати в кількох годинах... Супроти зорганізованої церкви Божої стояла церков чортова з попами, обрядами, ба навіть, як упевнює Тертуліан, з сакраментами.

Спокуса

Головна задача чорта – се спокушувати людей до гріха. Він на віки стратив надію вернутись у небо, а ставить супроти неба свою власну державу, котру хоче зробити якнай-

численнішою. А годі сказати, що йому се не поводитьсь. Аж дивно, що він мав стільки сили відтягати так багато відкуплених людей від призначеного їм неба.

Щоби чорт опанував душу чоловіка, мусить сей згрішити. А вже ж чорт не забуває ніколи довести його до гріха. Він спокушає його. На спокусу міг бути кождий виставлений, бо й сам Христос опинився, було, в такій ситуації. Спокуса – се чортівська штука, де він вкладає цілого свого духа і цілу свою зручність. Способів, якими чорт добувався до чоловіка, є така величезна сила, що їх годі описувати; словом, у нього ніякий спосіб не є неможливий. Побожний християнин уважав себе завсігди окруженим тьмою чортів, що чекають кождої, хоч би й найдрібнішої обставини, аби довести його до гріха. А вже ж найтяжчою спокусою була ся, що відносилась до полової сторони чоловіка. На тому полі найбільше жниво збирав чорт...

У християнстві тіло стало прокляте, а з тим і любов найменована гріхом. Целібат став ідеалом християнина... Не диво про те, що аскети найліпшу часть своїх сил вкладали на поборення тілесних інстинктів. Вони втікали в пустині, замикалась по монастирях, щоби не видіти тіни жіночої. Але кров і фантазія робили своє; клясичний на се примір святого Єроніма. Але як же ж міг він втекти від натуральної спокуси, коли чорт в подобі гарної дівчини усюди його найшов? Не будемо описувати тих безконечних способів і подій, де о се ходило межи аскетом а чортом, лишень подамо один виї-

мок. Жив на пустині в щасливім ціломудрію монах. Йому здавалось, що він своєю витривалістю основно поборов усяку спокуси тілесну і доступив великої заслуги... Одного вечора являєсь в його келії гарна жінка (а се був перемінений чорт); змучена, змокла, кидаєсь йому в ноги, благає не викидати її, бо в дорозі пустинній буря заскочила її, вона боїться диких звірів і т. д. Він зм'як, розпитує. Вона оповідає йому несотворенні річи і чим раз приємніша робиться монахови. Від сліз до балаканки, далі до сміху, жарту і... Христовий воїн поборений. Доступивши ціли, жінка, не укриваючи, хто вона, щезає. Монах відтак покинув думку спасати себе і вернув між людей та й, річ натуральна, став здобичею пекла.

Ми вже сказали, що для спокуси чорт брав на себе подоби й ангелів, Христа, Матері Божої, святих, і, що дивно, в сей спосіб дуже рідко зумів довершити діла. Спокуси тривали інколи дуже довго, місяцями, літами; чорт зуживав багато енергії, доки не дійшов свого. Раз в подобі малої дитини зайшов у монастир, там виріс, постригся, став ігуменом і аж тоді почав жниво (дивись на цю тему твір М. Андрелли. — Ю. В.).

Ревний слуга Христовий не міг отже вірити нікому і нічому... Чи далеко тут до божевілля?

Ще щастя було, як штука чортівська ставала супроти свободної волі чоловіка, бо сеї таки ніхто не зуміє прямо зламати. Але горе чоловікови, коли його опанував чорт. А такі випадки були колись часті. Для лічення біснுவатих були осібні

чини священицькі. Чоловік біснуватий не мав ані крихітки своєї волі, і як попи не подали йому помочи, то мусів марно пропадати. Певно, серед такої атмосфери духової легко було збожеволіти чи там збіснуватіти! Таких людей не лічать екзорцисти, лишень лікарі, хоча езуїт Джованні Перро не в творі «*Praelectiones theologicae*» списував докладно знаки, по яких пізнати можна біснுவатих.

Наведемо примір, як чорт міг заволодіти цілковито душею людською. Був молодець з Лорето, що жив дуже побожно, вкінці одначе залюбився в одній жінці і згрішив з нею. Нагло захворів, плакав за гріхи, сповідався щиро, так що спасіння його було майже певне. Нараз бачить він перед собою свою любу (а се був перекинений чорт), що каже до нього: «Ти хочеш мене покидати, мій коханий?» Молодець забувається і викликає: «Я тебе ніколи не покину, моя люба!» В тій хвилі умирає і, розумієсь, опиняється у пеклі. Представмо собі, яке се мусіло бути життя людей, що не від часу до часу, але постійно були виставлені на чортячі спокуси. От що один із таких мучеників приписує чортам: сі діти пекла прозивали його дурною лисою палкою, надували йому живіт, обтяжували руки, що навіть перехреститись не міг, напускали на нього сон у церкві і хропіли за нього, говорили його голосом, приводили до кашлю, ховалися в ліжко з ним, кусали як блохи, відбирали йому апетит... Що більше, шелест одіжи – се також справа дідьча, біль зубів, блуди в читанні, сумні гадки. Раз аскет держав в пальцях соломку,

аж ось пригадав собі, що се певно чорт в тій формі, і кидає солому геть від себе...

Проти чорта не помагає навіть знак хреста, тим більше, що й ангел хранитель не годен оборонити чоловіка. Деякі говорили напевно, що чоловік має тисячу чортів по правій руці, а десять тисяч по лівій. Один побожний аскет бачив, як чорт влазив у його келію шпарою від дверей. Церков не була для них зовсім заказаним місцем. Зовсім свобідно перебували тут, скакали по хорі, по вітварі, гасили свічки, псували богослуження всякими можливими способами. А святий Григорій з Тур бачив раз цілу церкву повну чортів.

В спокусах, дратуванні, здобуванні душ, входили чорти в близькі зносини з людьми. Чому ж би не мали входити з грішниками в полові зносини? Що так було, об сім часто запевнюють нас писателі християнські. Сю діяльність можуть вони повнити і як інкуби, себто мужеські чорти, і як суккуби, жіночі демони. Дехто заперечував, мовбито чорт міг бути в першій ситуації, бо йому брак мужеського насіння, тому-то мусить перше суккуб прийняти насіння, а після як інкуб ужити. Розумієсь, що чорти змінювали свій природний вигляд, коли забирались до такого діла, хіба що спілкувалися з фаховою чарівницею. З таких зносин виходили й діти. Бували се або правдиві чорти, або монстри якісь, або навіть звичайні люди. До останніх зачислювано й історичні імена, як Каїн, Аттіла, Теодоріх або легендарний герой, як Роберт Диявол.

Чорт приймав також радо натуральні діти в адопцію (усиновлення. – *Ю. В.*), викрадав їх навіть сам. Трудно було відтак вирватися з-під його опіки, треба було помочи Христа, Матері Божої або угодників Божих.

д) Умови з чортом і чарівництво. Коли чортови не вдається силою опанувати чоловіка, то він уживає до того правних способів. Він входить в уклади з чоловіком. Віра в уклади чоловіка з чортом сягає давніх часів. Знаємо, що чорт, спокушуючи Христа, обіцяв йому панування під умовою, що сей поклониться йому. Се вже пропозиція, яка має формальні умови. Форми умов відповідають формам прийнятим у людей. Чорт жадає докладного запису з підписом від чоловіка, що за се або те зобов'язуєсь віддати йому в тім а в тім часі свою душу. Дивно, чому друга сторона контрактова ніколи не домагається подібного документу...

Такий запис пишесь або лишень підписуєсь виключно кров'ю контрагента, звичайно з мізинного пальця. Тут треба добачувати аналогію з кров'ю Христа, що нею затверджуєсь умова з Богом. Незчисленні маємо оповідання про умови з чортами, давні і нові. Задля їх популярности не будемо ніякого наводити. Не раз бувало, що чорт не лише домагаєсь запису на душу, але й формально виректися Христа і всіх діл його. Се була наче рекомпенсата за подібне відрікання чорта при хрещенні.

Не можна думати, мовби то даний запис не міг бути зламаний або відібраний. При покуті, тяжкій праці і конче при по-

мочі Божій міг бути контракт розв'язаний, або тим, що чорт вертав запис, або сила Божа не дала забрати душі.

Причини, що заганяли людей в такі умови, були головно: любов, жадоба багатства і почеси, вкінці бажання таємного знання. Такими героями були: Теофіль (VII ст.), Герберт, що став папою під іменем Сильвестра II (X ст.), Фавст (XVI ст.) та Твардовський. Сильвестр – се не одинокий папа, що мав зносини з чортом (задля своєї учености математично-природничої). До таких належав також: Іван XII, Бенедикт IX, Григорій VII, Александер VI. Всі вони записалися були чортови, перед котрого сітями мали берегти повірене їм стадо.

Не всі продавались чортови задля багатства; були й такі, що входили в умову на те, щоб знати штуки магічні, хоча можна було вивчитися магії без чорта, і надто ще її силою присилувати чорта до своїх послуг. Теологи та доктори запевняють, що магію винайшов чорт, але се трохи неймовірне вже тим самим, що знанням її мож було опанувати чорта. Та все-таки магія вважалась завсігди грішним ділом. Джерело магії – людська жадоба знання чи то для самого знання, чи для якихсь інших цілей. Магія одначе не є плід віри християнської, її стрічаємо у всіх народів всіляких релігій. Розумієсь, зі зростом поваги чорта набрала сили й магія. Церков так гаряче підносила силу і хитрість Сатани, доказувала, що він панує над світом, і пекло представляла далеко численнішим як рай, – то не диво, що мусіла зрости й віра, буцімто властивим паном не єсть Бог, але чорт. Звідси й культ чорта.

В XIII ст. оскаржувано Люциферіянців о те, що обожують чорта; те саме закидувано Темпліяріям, Альбігойцям, Катарам та іншим сектам. Вкінці не треба забувати, що життєві відносини в середніх віках під гнетом попівства та шляхти були такі тяжкі, що народ мусів шукати якогось виходу чи забуття в магії, часом на те, щоб мати спосіб до пімсти...

Найбільше чарівників та чарівниць було таких, що припутувались до чарівницької громади, виучувались сеї штуки, особливо у Сараценів та Жидів. Навіть мали бути відповідні школи (Толедо, Краків).

Найпершою штукою чарівництва була штука заклинати чорта, щоби явився. Форми і способи заклинання були різні і мусіли бути виконувані дуже вміло та обережно.

Не всі чарівники та чарівниці мали ту саму власть і не всі вміли, те саме. Чарівник знався на зіллях або напоях, що розпалювали любов, умів спроваджувати елементарні шкоди, їздити на чорті, виробляти амулети, за одну ніч будувати палати, знав про укриті скарби і т. д. Чарівники любили часом пописуватися публично своїми штуками. Віра в чарівництво була в середніх віках загальною і полишилась навіть опісля в часах ренесансу. Не було ніякого виднішого чоловіка, котрого б не підозрювано о магію, починаючи від Арістотеля а кінчаючи Львом X та іншими папами. До них належав також звісний поет італійський Петрарка.

Таких славних чарівників було небагато супроти цілої громади нижчих слуг чорта. Се було стадо чорта, що навіть

на тілі носили знаки своєї приналежності. По таких признаках пізнавали інквізитори винувників. Чарівники і чарівниці збирались в означенім часі на певнім місци (у наших легендах – в ніч перед Святим Духом, перед Купалом на Лисій Горі, а в німецьких – у Вальпургієву ніч на горі Гарц), де відбувались оргії чортівські.

Німецький монах чину святого Бенедикта Іван Трітемій (1465–1516), великий теолог і історик, подає різні засоби проти нечистим штукам, одначе найпевніше було одно, а се – костер.

Тут маємо на думці найсумнішої слави часи церкви католицької, а саме в часі її найбільшого розцвіту, її могутности політичної, а се – інквізицію супроти єретиків та чарівників.

Собор в Тулузі за Інокентія III року 1220 постановив: Архієпископи та єпископи мають у своїх єпархіях зобов'язати присягою одного попа з помічниками, щоби перешукували мешкання і закутки, ловили викритих єретиків і їх оборонців та прихильників і видавали їх на кару. Дім їх має бути знищений. В кожній парохії усі від 14 літ (жінки від 12) мусять відприсягатися ересі. Заказуєсь перекладати Святе Письмо на живу мову. Тестаменти мають вартість тільки писані під доглядом попа і т. д. Найліпшим способом висліджувати єретика була тайна сповідь. Одначе й самі єпископи потребували догляду, проте самі папи взяли власть інквізиторську в свої руки, виконання її віддали Домініканам, а уряди світські мали виконувати розкази інквізиторів. Властиво

карав світський уряд, тільки інквізитори видавали засуд.

Інквізитор був годований коштом громади, надто йому припадала третя часть маєтку сконфіскованого у засуджених, та з часом ті сторожі чистої віри загарбували весь маєток своїх жертв. З ересями сполучено також умови з чортом, а далі й чарівництво. У сей спосіб інквізитори не могли ніколи спочивати. Ніщо не дає такого поняття про могутність чорта, як саме сі нагінки за його слугами. Мало бракувало, казав хтось, щоби чорт не звів цілого роду людського до поганої магії, а інквізитори не попалили всіх людей. Гонення чарівниць відбувались найбільше в XV–XVII ст. Ще коло року 800 загрозив Карло Великий смертю тому, хто би карав якихось ніби чарівників. Подібно і єпископ ліонський Агобард (пом. 840), один із найясніших умів у християнстві, назвав віру в чари туманенням люду. А навіть «варварський» король Коломан угорський (1095–1114) задекретував: нема чарівниць і нікого за чари судити не вільно.

Та такий ясний погляд не довго тривав. У XIII ст. святий Тома з Аквіну, сей «другий Христос», документує існування чарів. Інокентій IV запроваджує тортури, проти яких гостро був виступив чотириста літ тому папа Микола I. Церков стає охороною забобону. З літами процесів о чари набирається все більше. Папи перевищують одне одного в жорстокости, яку вони зовуть Божою війною проти чорта. А день 5 грудня 1484, день появи булли Інокентія VIII – пам'ятний в історії католицьких народів. Тут списані постанови і норми щодо

виконування інквізиції, розпочато еру постраху і лютости, якої не було ніколи в історії людськості. В самій Льотарінгії за 15 літ спалено 900 людей і стілько ж за 5 літ у вірцбурзькій дієцезії; сто людей щороку палено в дієцезії Комо; в Тулузі спалено 400 на один раз. Ніхто не міг бути безпечний проти закиду чарівництва. Кого раз оскаржено, той майже напевно попадав на костер, бо тортура виневолувала зізнання, яких тільки інквізитори бажали.

Нині нема ні інквізиції, ні процесів о чарівництво, одначе віра в чари ще не вимерла. Не кажемо про простий люд, але не мине й рік, щоб не появилась книжка якого «оборонця чистої віри», де зовсім серіозно впевнюється, що світ в руках диявола, повний чарівників під новою покривкою, що ціла новіша історія, наука, література і штука – се чортівське діло або й прямо служіння чортови, культ Сатани. Навіть те, що тепер заборонено палити тих слуг чортівських, деякі набожні душеньки вважають не чим, як тільки знаком величезної перемоги чорта.

Пекло

Батьківщиною чорта, як і місцем призначення для всіх його слуг, приятелів і жертв є пекло. Місце його є третє з ряду по небі. Докладно означити тепер годі, де воно лежало, бо компетентні люди в поглядах на се розходяться; одні означають повітря, другі сонце, інші нутро землі, якісь острови

і т. д., і т. д. Тому-то й годі знати, де лежать ті славні ворота пекельні; ті, що звідували пекло, не подали докладно місця. Показувано різні входи до пекла. Там глибоко й темно. Пекло мусить бути величезне, коли може змістити стільки людей. Один єзуїт (Корнель а Ляпіде, 1566–1637) каже, що пекло не ширше як 200 італійських миль. Були й інші, що докладніше обчислювали. Данте описує його як геометрично збудовану яскиню з горами, пропастями, лісами, ріками, навіть замками і містами, тільки що все темне і страшне. Така сама флора і фауна. Сюди діставалися люди всяких станів і верств, віку, пола. Після обчислення теологів день у день втручують чорти в пекло стільки душ, що піску в морі. Цікаво б знати, кільки йде в рай!..

Чорти звичайно несуть душі повітрям, часом разом з тілом. Інколи везуть в образі чорних коней або їздців на таких же конях. Легко було душі увійти в пекло, але живому трудно. Та все-таки були такі, що оглядали пекло: одні фактично ходили там, другі у видіннях духа, інші завмерши. Розумієсь, що кождий інакше описував, що бачив і чув. Найстаршими такими описами користувався Данте. Чорт в пеклі є чимсь більшим, як на землі; там він повнить ролю справедливого судді і карає грішника. За кождий, хоч би й найменший гріх, є тамки заплата. Чорти навіть мали, як упевнює святий Августин, великі книги, де записувано гріхи людські.

Кари пекельні, по думці теологів, однаково тяжкі як щодо часу, так і щодо місця. Головна часть муки – огонь. Деякі

отці церкви беруть сей огонь ідеально і метафорично, але більшість конкретно, а свята Тереса виділа ціле огняне море. До огню долучавсь лід, бурі, тучі, страшні звірі, тортури і т. д. А вже ж найтяжча кара грішникам є та – на се годяться всі знавці – що грішники не можуть бачити Бога. Супроти сеї кари нічим має бути праження в гарячій оливі, в смолі та сірці... Чорти мали уряд наглядачів і катів. Для ліпшого ладу панував тут навіть поділ праці.

Чи чорти самі терплять чи ні? Тут гадки поділені, одні автори кажуть, що вони вільні від мук, інші противно. Та хоча б і терпіли, то все-таки вміють собі знайти доволі віддыху, вганяючи поміж людьми. Також непевна річ, чи чорти повнили ролю суддів чи катів у чистилиці.

Часом ціле пекло відбувало ночами прогульки в повітрі або лісами. Догматична теологія, за Апокаліпсою святого Івана, означає кари пекельні яко вічні, і то безоглядно однаково гострі для всіх. Одначе поза догмою панує інша, більше людська думка. Християнський поет Аврелій Пруденцій (348–408) говорить в однім гимні про супокій, який мають грішники в пеклі під час Великодня. Сюди відноситься найкраща може легенда християнська, котрої годі тут не навести. Апостол Павло в товаристві архангела Михаїла зступає в «світ болів» і бачить тяжкі кари грішників. Сльоза жалю і милосердя покотилася по його лиці. Вже хоче відходити, коли грішники одноголосно кличуть до нього: «О Михаїле, о Павле, вмилосердіться над нами! Просіть Спасителя за на-

ми!» Архангел на се: «Плачте всі і я буду плакати, також і Павло, і хори ангельські будуть з нами плакати; хтозна, чи Бог не буде вам милостивий». І грішники кличуть: «Будь нам милостивий, сину Давидів!»

Тоді сходить Христос з короною з неба і пригадує грішникам свою дармо пролиту за них кров. Але архангел, і Павло, і тисячі ангелів падають на коліна перед Сином Божим і благують милости, і зрушений Христос дав їм тридневу свободу від мук.

Думка деяких учителів церкви про колишній кінець мук пекольних і поворот до Бога підпала вкінці анатемі. Звісно, вона не надавалася для деспотичної політики церкви. Тому-то Данте бачив на воротах, що вели до пекла, напис: «хто сюди ввійшов, покинь усю надію».

Побіда над чортом і кінець його

Зі всього, доси сказаного, видно, що чоловікові дуже тяжко приходилось боротися з чортом. На се треба було величезної енергії та сили волі. Кілько ж то тих сил марнувалося задля безкорисного діла! Тим легко пояснити такий брак поступу у всіх напрямках в середніх віках.

Оборонялися від чорта молитвою, святими тайнами, постом, знаком святого хреста, свяченою водою і т. д. Навіть дзвони мали власть над чортами. Тут треба ще зачислити реліквії святих та різні інші амулети, яких було повно. Святи

в небі – се також вороги чорта і завсігди уявлялись в боротьбі з ним.

Чорт в боротьбі зі святими бував не раз і побитий дуже погано. Святий Антін плюнув йому раз в очі і він зараз забрався. Деякі святі ще дітьми відносили блискучі побіди над чортами, а що дивніше, на вид образу Льойолі (так упевняють єзуїти) чорти стрімголов давали драла в пекло. Багато було святих, що ловили чортів, в'язали і били, кілька влізлось. А святий Аполлоній одного чорта (він виглядав, як мурин) живого закопав... До таких належали й святі жінки, як Юліяна, Гертруда та ін.

До зброї на чорта зачислити належить і екзорцизми. Була се залежно від обставин довга або навіть коротка і проста операція, бо деякі чорти були вперті і мали тверду шкіру супроти мечів екзорцизму, – інші ж від першого візвання полишали чоловіка. Між численними приписами щодо способів, як виганяти чорта з чоловіка (а такі книги списувались ще при кінці XVI ст.), до найуспішніших зачислювано... палку. Але хто тут більше терпів, біснுவатий чи біс? Найтяжча боротьба була чортови зі святими небесними, в тому числі з Матір'ю Божою. Вони завсігди поконували чорта, часом сама їх поява вистарчала, щоби нечистий утік. Тому-то й найліпше було в спокусах просити о поміч мешканців неба. З тим всім, одначе, остаточної побіди святість небесна над чортом не віднесла, бо, як пересвідчилися ми, в християнстві один світ доповнює другий. Саме небо – просто немислима річ.

Пальма побіди над чортом мусіла дістатись кому іншому, тому, хто майже однакове зайняв становище супроти пекла, як і супроти неба.

Тут ще мусимо сказати кілька слів про смішних і добродушних чортів. Річ природна, що як чорт-побідник для всіх страшний, так побіджений викликає погорду і сміх. Навіть ті, що дрожали давніше перед ним, жартують собі опісля з нього. Вкінці мусимо зробити увагу, що чорта з веселого боку представила більше фантазія людова; чорт релігійний в деяких легендах зм'як власне під впливом народніх поглядів. Фантазія людова пристосовує обставини небесні, Бога, Христа, Марію до обставин земних, чому ж би й чорт не мав стати більше людським? Тому-то й виходить він часто таким, що має свою хату, свої клопоти, що їсть, п'є, вбирається, хорує, а часом навіть і довги робить. А вже між собою чорти зовсім не страшні, вони справдешні веселуни. Один аскет бачив, як чорт на ціле горло сміється. На запит чоловіка, чому смієсь, говорить чорт, що ось-то його товариш сів собі на хвіст сукні одної жінки, а коли вона на мокрому місці піднесла сукню вгору, чорт упав у болото... З такого сміхованця буває іноді звичайнісінький дурень, що його на кожному кроці можна ошукати. Хлоп каже собі йому се а се зробити, заким когут запіє, а дасть йому душу. Чорт уже кінчить роботу, а хлоп штучним способом примушує когута піяти... Інший разом зобов'язуєсь чорт збудувати міст, а за те дістане першу душу того, хто перейде тим мостом. Коли

міст готовий, люди наганяють пса або свиню...

Бувало навіть, що чорт, принцип зла, був добрий. Навіть теологи знають про таких чортів, що активно не згрішили в небі, лишень були покарані за неутральність. Данте помістив їх перед властивим пеклом. Такий добрий чорт помагає людям в небезпеках і бідах зовсім безкорисно. Одного лицаря визволяє чорт з неволі за те, що той його колись приодів, як він дуже був змерз. Були й такі чорти, що зовсім добровільно служили людям, навіть монастирям. Один чорт побився об заклад з архистратигом Михаїлом, хто гарнішу церков збудує, інший учив святого Бернарда псалму, який напевно веде у рай, а згадуваний уже Цезарій розказує про одного чорта, що за кошик ягід сторожив у винниці. Були також такі, що повнили практики релігійні.

Чи чорти ніколи не жалували за утраченим раєм? Здаєсь, що так, однаке вони не каялися своїх гріхів. Амбіція їх казуєсь із ось якої легенди: чорт жалуєсь перед Христом, що Христос нужденного чоловіка полюбив дужче, ніж його, ангела, і не хоче його спасти. Христос на се: «Коли я тобі не помагаю, се тому, що ти сам собі помогти не хочеш. Треба жалувати, молитись, просити о милість, як люди»... На се каже чорт: «Мені жаль, що я втратив небо, але тобі молитись і признавати свій гріх не буду. Радше нехай вічно живу в найглибшій пеклі». Авжеж були й такі, що сповідались, звичайно, по-своєму... Та се мабуть з тих – добродушних дурнів. За те ось як говорить Люцифер Байронів:

Ні! Небом сим кленусь, де він панує,
Життям, що спільне є йому й мені
І тими вічними зірками – ні!
Нехай є надо мною переможець,
Та він не пан мій! Хай весь світ йому
Поклониться, – я ні!
....Лютувати буде боротьба,
Хитатись щастє в сей бік або той,
Аж з нас один розсиплється в ніщо.

І справді, чорт розсипався в ніщо, заким здужав навернутись.

Як то було із первовіку

У Густинському літопису XVII ст. читаємо: «Два суть бо-зи: Єдин Небесний, другий во аді». Фраза ця – залишок дуалістичного вірування, яке тривалий час ще побутувало в народі. Згідно з нашою мітольогією Господь і Сатанаїл творили світ разом, і всі тварини і рослини чітко поділені на Господні й диявольські. За найдавнішими уявленнями, Сатана створив усе видиме і матеріальне – землю, тварин, рослини, ба навіть людей. Оповідання про створення світу знаходимо вже у Початковому літопису: «Мився Бог в мовниці (лазні) і воспотився, отерся віхтем і сверже з небеси на землю. І расприся (посперечався) Сатана з Богом, кому в нім (себто у віхті) створити чоловіка. І створи диявол чоловіка, а Бог душу в онь (в нього) вложи, тим же, аще умреть чоловік, в землю ідеть, а душа к Богу».

У цьому розділі запізнаємося переважно із давніми творами, які оповідають про походження злих духів, бунт Люципера, участь диявола у творенні світу та про те, якими чорти бувають і в чому полягає їхня трудова діяльність. Це своєрідна народна Біблія, яка по-своєму трактує усі популярні біблійні сюжети, зазвичай з гумором та іронією. Завершує розділ похмура оповідь Олександра Плюща про демона-творця, балада Юрія Липи про лови на бісів архистратига Михаїла та пригодницьке оповідання Ростислава Єндика про Святу Ватру, яку одвіку намагається загасити нечиста сила.

Анонім

«Казанне руське» – вперше надруковано у книзі «Dawna facesja polska (XVI–XVIII)» (Варшава, 1960). На думку публікаторів, твір було транслітеровано латинкою із кирилично-го тексту. У зворотній транслітерації «Казання» вміщено у книзі Л. Махновця «Сатира і гумор української прози XVI–XVIII ст.» (К., 1964). Подається за цим виданням.

Твір виник найімовірніше в греко-католицькому середовищі у XVII ст. як пародія на проповіді малоосвічених православних священиків, а може, є виплодом мандрованих дяків.

Казанне руське

Перед початком, мої дітоньки, світа не било нічого. Хоч запали – то б не тресло.

Нічого нікому не далось ані видати, ані відати. І нікому не далось сиротини вигнати. І ніщо нікому не придалось. І, яко пишет акафіст в розділі 22 і яко мовить псалмиста святий Харитон з латинниками: *Ex nihilio nihil*¹.

Чи скажете ж ви мені, мої дітоньки, где на той час Господь Бог пробивав, що їв і пив і що теж робив, коли неба і землі не било? А, правда, мовчите, бо не знаєте, з чого Господь

¹ *Ex nihilio nihil* – з нічого ніщо (лат.).

Бог світ сотворив?

Наперед сотворив небо і землю. На небі сотворив ангели сребрнії, золотії, мальованії, з очима соколовими. Под небесі сотворив птаки – ворони, сороки, круки, кавки, вороб'ї і тетери. На землі сотворив свині, корови, воли, медведі і вовчиська. Так же сотворив лисиці, горностаї, коти, миші і иньшії преутішнії звірята.

І побудував їм Господь рай, плотом мощним огородив і податтю його подперл. Там же насіяв дубини, грабини, ліщини, ольшини. В огородах насіяв свікли, ріпи, редьки, моркви, пастернаку і іншого хвасту і дерева.

І ходить собі Господь, глядить, щоб яке порося не вилізло. Коли одним оком гляне на небо, аж ся небо засолопіло, сонце вуха спустило і звісило.

І рече Господь сам до себе:

– Ой, не дармо! Ах, Бог мя, не дармо!

А то таки-м, мої дітуньки, преподобенством на небі било. Аж Люципер, найстарший архангил, которий ся з Михайлом бив побратав, посватав, покумав, бо оба-два з собою робляли, пивали і, як роднії браття, все з собою і спали. Аж, яко мовлять, *ut compleretur*² знати, же ся і побили. Яко ж ся і так стало. Того ж бовім часу Михайло упився, як світач, а Люципер, злодій, почав ся бунтувати. Достерігши тоє, іншії ангели скочать до Михайла. І кликне на нього один ангел:

– Гаразд, пане Михайло! Спиш, щоби-сь не встав!

² *Ut compleretur* – для повноти (лат.).

А Михайло порветься, ні проспавшись, ні прочумавшись, скочить з великим галасом до Люципера:

– А що ти, пане Люципере, робиш? Чи вже то ти бунти підносиш? А чім ся ти, пане-брате, не контентуєш тим, що тобі Господь надав?

На що Люципер рече:

– А ось бо я собі збудую другий варштат і буду подобен Господу!

На що Михайло рече:

– Ото ж то ти, куме, бредиш! Бити тобі чортом – не попом! Їсти тобі говно – не проскури!

А Люципер Михайла хопить в щок, аж ся поточив. Порветься Михайло і кликне:

– Ей! Тепер же не бивши кума – не пити пива!

Кинеться до оружжя – до ножа, до чечуги, до мачуги, до меча, до бича, до самопалу, щоби бити Люципера непомалу. Скоро ся до такого оружжя порвав – зараз неборак пан Люципер од страху аж перднув. А Михайло його потім то по руках, то по ногах, то по плечах. Посік, порубав, покалічив і к чорту за землю струтив. А других побратимів його так же покалічив, порубав, постинав. Там же, діру в небі продравши, за першим Люципером до пекла скинув.

І стоїть собі Михайло з мечом, стурбований, задихався, утомився. Аж сунеться Господь і рече до Михайла:

– А що, Михайле, чи гаразд ті ся діє?

На що Михайло одказав:

– Ой, Господи! Все не гаразд, коли тебе в дому немає!

І рече до нього Господь:

– Не фрасуйся, диваку! Уже я знаю, що ти Люципера і других побратимів його поскидав к чорту на землю, за що я тебе уконтетую.

І, взявши його за руку, як веде, так веде. І завів його на найвищу гору. І рече до нього:

– Ото ти, Михайле, будеш найстаршим ангелом і труба-чом, і в трубу затрубиш на онії суди.

Казав ся йому вертати до неба, а сам пішов до раю.

Коли прийде до раю – аж там свині морков викопали, вороб'ї просо виклювали, зайці щепи поламали.

Розсердився Господь і, не знаючи, що далей чинити, ходить собі од стіни до стіни, од кута до кута.

Аж надибав глину. І, взявши тую глину, як ліпить, так ліпить. Уліпив руки, уліпив ноги, уліпив голову з очима. І, уліпивши чоловіка, крикне на нього:

– Адаме, встань!

Аж Адам, як на тоє, встав.

Возрадувався Господь, що чоловік встав. Пішов до раю. Адам за ним здалека поволікся.

Оглянеться Господь назад – аж Адам іде. І рече до нього:

– А ти, Адаме, чого ідеш? Любо тобі жінки треба?

На що Адам одповів:

– Та треба, Господи, бо не маю з ким спати.

І перепустив Господь на Адама сон. І, винявши йому реб-

ро з лівого боку, сотворив Адамові жону Єву.

Питаюся вас, мої дітоньки, чом то не з правого боку, але з лівого винявши ребро, сотворив йому Єву?

Одповідаю. Для того, щоби жона послушна була, щоби ся мужика бояла.

Казав же їм Господь у раю їсти свіклу, ріпу, редьку, морков, сливки, грушки, яблика і помаранчі. Оно їм одного дерева наказав їсти.

Що ж чинить Єва, сука незбожная? Не витерпіла собі з лихом і закау не слухала, щоб її тяжкеє, великеє лихо порвало. Урвала яблито, з'їла і Адамові огризок дала.

А Адам, не хотівши розгнівити жінки, з'їв.

Аж приходить Господь. Лічить яблика. Не долічився одного. Домислився Господь, що Адам урвав. Розсердившись, узяв бича, як у нашого пастуха або як у панського возниці, бич дратований, і вигнав Адама з раю.

Од того часу, мої дітуньки, на світі як лихо, так лихо, як біда, так біда. Казав же Господь панщизну робити, до церкви не казав ходити, в запусти Господу нічого не дати, корчми не минути, за нюю ся, як за матір'ю, бити. І перепустив на нас орду – татаре, турки, жиди і тії нечистії ляхи, которії стовпи, на которих ся наша руськая віра розпирає, вколо підгризли. Ой, Бог мя, підгризли! Петрівку підгризли, Спасівку підгризли і Пилипівку. Оно єще один стовп, то єст Великий піст³, стоїть, вже підгризений, а коли б і його до остатка

³ *Петрівка, Спасівка, Пилипівка, Великий піст* – народна назва багатоденних

підгризли, то би нашу усю благовірную Русь чорт побрав і в трапезу до його матері заніс. Чого нас, Господи, борони.

Амінь.

Апокрифи

Сотвореннє світа та злих духів

З Учительного євангелія Петра Колочавського 1737 р.

Коли не було ні неба, ні землі, іно тьма і вода, і Дух святий літав понад водою і безоднею, то побачив у воді тінь свою, і визвав її з води і нарік іменем Іл. І став він старшим слугою Богу, а через гордість свою став прозиватися Сатанаїл.

Послухай, чоловіче побожний: створив собі Бог слугу із води, то є Іла, а другого слугу із світлості і нарік його Михайлом, третього із світлості, а нарік його Гавриїлом. Служили вони Богу достойно, якоже є писано: оснований землю на воді, покрити землю небом, небо украсив сонцем, місяцем і зіздами, а землю украсив квітами, насадив рай, подля раю поставив сторожа, вужа золотого, котрого створив зі свого пальця. Рече Бог:

– Сотворю чоловіка по образу своєму і подобию.

Сотворив Бог чоловіка з глини шостого дня, а день сьомий відпочивав Бог, Отець небесний. Узяв від облака кости Адаму, від моря – кров, від вітру – мисль. Потім Бог, Отець

небесний, дмухнув на члонки глинянії Духом своїм Святим, уділив свого Духа Святого чоловікові і рече ім'я йому Адам. І був той Адам заввишки на сім ліктів і одну п'ядь.

Потім дав Бог Адаму рай, аби став паном у раю: дерева райськії, звірі, худобу, гади, пернаті і всяке диханіє. Потім рече Бог:

– Не добре чоловіку одному бути на землі! Се ж бо Адам сам один.

Потім наслав Бог сон на Адама і той заснув. А Господь узяв одно ребро з його боку лівого і створив із нього жону. Устав Адам і рече:

– Се нині кість від кости і плоть від плоті.

І рече Бог Адаму:

– Тобі даю під владу твою усяке диханіє райське, птиці, гади, дерева, худобу, пернатих. Тільки дерево одно, що є посеред раю, аби-сь із него овочі не їв, ані на лист йому не ступав. І даю тобі усі ріки райськії, а у раю чотири джерела: Физон, Геон, Тигрис, Ефратес – то є води солодкії.

Усі три Ангели служили Богу: Іл, що із тіні і з води Бог його визвав, Михаїл, воєвода небесний, і Гавриїл, що благовістив Діві Марії, жи породить Сина Божого.

Рече Бог до ангелів:

– Підімо на вселенную!

Понесли Бога Михаїл за правее плече, Гавриїл за лівее плече, а старший ангел Іл за ноги, як вельможного пана і князя, Створителя неба і землі, Бога Саваофа. Пішли Бог Оте-

ць із ангелами вселенную обзирати, як пан вітчизну свою. Сіли собі на пагорку: архангел Михаїл по правиці Бога сів, Гавриїл по лівиці, а Іл стояв перед паном своїм. Для тої-то причини із королем князі сидять, а слуги стоять, бо Михаїл і Гавриїл із світлого роду пішли, а старший слуга Іл із темноти, з тіні, з води. Хоч же він був старший слуга, то тоє не помагало, бо Бог гнівен був на старшого ангела Іла. Коли іще Бог рай садив: овочі пречуднії, кедрі, певги, циприси, дерева маслині та иньші, і послав Бог старшого слугу Іла до неба емпірейського по насіння, до неба одинадцятого по зернята, що мали ними рай садити. Той же слуга Божий Іл украв одно зерня і сховав його під язик, бо не мав де його инде сховати, не маючи на собі одіння. І тому то й тепер ангели не мають плоти, а й одіння не мають. Святий євангелист Лука свідчить: дух плоти і кости не має.

Посадив Бог насіння, а одного не дощитався і мусів Іл го вернути. Відоме пану стало то перше злодійство. Бог, Отець небесний, видячи його шаленство і злую мисль, узяв те зернятко і посадив його посеред раю. І сказав Бог до свого слуги:

– Темний бісе, тоє дерево тобі буде на прогнаніє, ти ся будеш сего дерева лякати.

А гордий слуга Іл не змовчав Пану своєму:

– Пане, коли мені буде сіє дерево на прогнаніє, на лякання, то тобі буде на розп'яття.

За то був Бог Отець не ласкавий до свого старшого слуги

Іла. За то мусив він завше стояти перед паном своїм.

А коли ж Бог залишив Адама у раю, пішов із ангелами оглядати вселенну, та сіли собі на горі Сигор Господь зі світлими ангелами, сказав Іл до Бога:

– Пане, он ту є купа камінная. Учини, Пане, з того каменя хліби, то буду вірити, жи ти єси правдивий Бог і Бог ангельський.

Рече до него Бог:

– Не хлібом єдиним жив чоловік, але всяким словом Божим, котре виходить із уст Божих.

Далі пішли з гори на вселенну, преч сіли собі на просторе місце, жи всю вселенну видати, на гору Арвань. Оглянули всенку вселенну підсонячну, ріки, джерела, землю чисту, зелену, квітами укашену. Рече Іл Богу, Пану своєму:

– Пане, знаю тя, жи ти є Бог правдивий і Бог ангельський, відаю, жи створив-єс небо і землю, сонце, місяць, звізди, ріки, джерела і всяке диханіє і чоловіка у раї. Ти є Бог правдивий, а я, Пане, старший слуга твій. А ми можемо рівнії собі бути. То твоє: небо, сонце, місяць, звізди, хори ангельські – маєш всього досить. А моєю буде земля.

Рече єму Бог:

– Не твоя, моя земля.

Рече Іл до Бога:

– Пане, поклонися мені: я тобі дам усю вселенну, а я тобі буду слуга предобрий.

Рече йому Бог:

– Іди за мною, сатано! Не будеш ти спокушати Бога твого во віки!

І враз усе тіло почорніло його як головня. І тоді то прозвали його ангели Сатанаїл. Бо той ангел мав мисль будувати собі столицю на землі і так мовив:

– А то є Бог на небі, має маєстат і престол, а я створю собі престолець на землі і буду подобен Вишньому.

Але того негоден був зробити.

Потім пішли до першого хору небесного. Сів Бог Отець на крилі небесному, тобто на краї хора небесного, на краї неба. Коли вийшов Бог Отець на небо з землі, зрадувалися йому всі ангели, архангели, херувими і серафими.

І от Сатанаїл у радости своїй, у пишній гордості свого пишного стану, рече до Бога Вседержителя:

– Я, Сатанаїл, котрого жахаються ангели і вся твар, Пане, просив-єм тебе, аби-сь учинив на землі хліби з каменя, коли ходили-сьмо по землі. Не хотів-єс. Просив-єм тебе, аби-сь мені ся поклонив за всю вселенную, щоби юж тобі віддав. Не хотів-єс. Пане, не хотів-єс то учинити, що-м тя просив на землі, але то учини – верзись долу, тобто скоч з високости, а голови не зломи! Отоді буду вірити, жи ти є Бог правдивий.

О злеє, злеє рік слово Пану Створителеви неба і землі! Ох, розгнівався Бог, Отец небесний, на слугу свого дуже. Пустив гнів свій строго на сатану, казав святому архангелу Михаїлу струтити його з небесної світлости і весь його полк шайтанський. І враз тоті вояки Сатанаїлові усі почорніли, яко

головня. А коли летіли додолу, то більше їх було як дощу і трави земної.

Оповідання про бунт Люципера і ангелів

Апокриф XIV ст.

...Живучи там, оний Денниця⁴, ангел пресвітлий, що світився у великій славі і повазі, котрою його Бог був украсив, та увидівши таку свою красоту і свою зацність і ясність, міць і своє старшинство, своїх слуг красних і свою потугу, то ся еще піднесло серце его у більшую пиху і гордість. Сидячи на своєму престолі, яко монарха, сказав до слуг своїх:

– Послухайте ви мене, що вам скажу.

Відказали йому ангели:

– Пане наш, ми єсте-сьмо завше готовії твій розказ чинити, що ти нам повелиш.

Сказав їм Денниця:

– Видите мою ясність, славу і красоту? Прето ж еще хочу бути у більшій славі. Возьміте престол мій і знесіте его вище звізд небесних просто на північ, і поставте его зо мною на повітряних горах, і сяду я на облаках небесних ко сіверу, і буду подобен небесному, і буду яко Бог.

⁴ Люцифер.

І скоро тоє Люципер помислив у своєму пишному серцю, зараз ся став від Бога з високости голос:

– О злий і лукавий слуго наш, гордий, пишний і невдячний ласки моєї! Се так ти служиш правдиве? На що ся важиш, чого не можеш доступити? Чи не досить ті було од мене твоєї слави і поваги, красоти і розкоші? Але тепер за свою гордість і пиху і тоє утратив-єсь. Був її пресвітлим і прекрасним Денницею, а тепер став-єсь темним, страшним демоном, то єсть шатаном пекельним, проклятим бісом і шпетним, темним дияволом. А слуги твої, которіє були ангели світлії, тепер нехай стануть шатанами крилатими, хованцями і дияволами, чортами проклятими! І ти сам будь чорен, як головня, страшен і поган!

А тоє прорікши, Господь Бог небесний затряс небом і ударив громом великим. І так полетів Люципер із неба зо всім полком своїм у преісподнюю. І тоті дияволи летіли так густо, як дощ 40 днів і 40 ночей, бо той полк його був більший над усі полки.

І тоє нам потреба знати, мої наймильшії християне, іж то не всі тоті проклятії ангели упали у преісподнюю сторону, але ся о тім ваша милість послушайте, де которії ся zostали. Єдні переднії полетіли зі своїм пишним паном крізь землю до пекла і там будуть сидіти навіки, яко то вигнанці і проступці Божії, бо вони юж утратили ласку Божую на віки вічнії. Бо пиха наробила їм лиха, і тоті суть лютійшії дияволи, которії під землею, аби то люде не виділи їх лиця. Дру-

гії зась, середнії, упали на землю. Тоті ся часом являють людям і розмаїто, і пакості людям чинять, і приводять людей до розмаїтих гріхів і спокус, інші людьми обладають і в них ся уселяють, і гонять їх і, рощибаючи, мордують; уходять і у звіри, і в потята, і во пси, і в свині, і во скоти і пакості чинять.

Потреба нам і тоє знати, де який той дух злий на якому місці на землі упав, і коли ся трафить якому чоловіку на том місці уснути, там на него злий дух наїде. Альбо коли там, на том місці, учинить дім або гумно, або кошари, або огород, або сад, або якеє подвір'я, то юж там не буде щастя і добра тому чоловікові. Навіть хочай би на тім місці і церков стала або монастир, або город, то вони пакості чинять, бо то їх місце навіки.

А іншії позастрявали на повітрі, на облаках, у хмарах ся носять, позастромлювавшись у них которіє ногами, которіє крилами, которіє руками, которіє боком, которіє стрімголов. Бо тії повішалися самі на Божий розказ до Страшного суда Божого. І тоті дияволи пакості чинять людям бурею, тучею поганою, градом, вихром, і тії ся називають люнатики. І то єсть люнатик, которий місячник, которий ходить місяць жоною і другий місяць мужчиною. А хто ся під тоту планиту уродить, якщо хлопець і коли виросте, то буде той чоловік люнатик, а коли буде дівка, то люнатичка. Бо в такому диявол смертельний жити буде і мордувати і до его смерти ізлічитися не може. І то єсть лютії шайтани, люнатиці, і тоті ся і тепер дияволи уривають із повітря небесного, а урвавшись,

летять через оболочку або вогнем, або іскрами, або зіркою, і тоді то падають дияволи на землю.

Ще нам потреба і тоє знати о тих то злих духах, которые сиривають зірки і летять на землю зіркою. Тепер ся послухай пильно і бери собі кожний на розум.

Суть межі нами такі люди: коли увидить, що зірка з неба на землю летить, і вони говорять, іж то ся зірка урвала. Але то єсть байка простацькая, бо то знай добре, чоловіче мізерний: коли би єдна зірка із неба на землю упала, то би увесь світ сей видимий загубила. Але то зірка не може від свого теченія переступити, де Бог її поставив до Страшного суда Божого. Але то знай кожний і научися днесь з того казання: а то ся тоді дияволи і рвуть, і рватися будуть до Страшного суду Божого, і показуватися зіркою, може бо ся диявол перетворити, як сам схоче. Якщо схоче, то ся учинить зіркою, учиниться вогнем і птахом, і звіром або скотиною, або чоловіком і дитиною, і навіть ангелом, як то о том познаємо з різних писем і на різних місцях. Бо і дияволи не мають на собі тіла ані костей, ані крові, але тільки дух, і називаються духове злії, ангелове лукавії, зірки перелестнії, мрачнії.

Але нас, братіє, Письмо Святее учить: коли ти, чоловіче вірний, увидиш зірку летячу альбо іскри по воздуху, а ти ся, у той час ставши, перехрести і плюй на мару, бо то єсть змії, і тогди він пропаде і щезне. І де той літавець упаде, то там місце злеє, плюгавее і нещасливеє чоловікам і скотам.

І так то, братіє, Бог іскарав ангела пишного, як о том на-

писав цар Давид: «Сего ізгонях гордим оком і неситим серцем». Гордее око єсть сонце, а неситее сердце земля. І скрозь землю летів Сатанайл, до преісподньої, за свою гордість і пиху став дияволом і слуги его. Прошу вас, братіє, прето ж стережімося і ми тої то проклятої пихи і гордості, аби то нас не завела до пекельної сторони. Бо там сторона злая, темная, мрачная, смутная, страшная, гіркая, плачливая і всякої муки повная єсть. А в той стороні панує злий цар Сатана, а слуги его і урядники немилостивії дияволи, лютії драпіжниці, а люде там живуть поганії і грішнії. Нїт там світа, нїт там покою, нїт там радости...

Томаш з Рави Рутенець

Автор книги «О духах злих і нечестивих», Львів, 1563.

Текст, писаний латиною, подається в перекладі з 1932 року Лук'яна Сапіги.

Про те, які чорти бувають

Перший рід демонів називається огненним. Вони літають високо у воздухах і до Судного дня ніколи ся не спустять нижче, а пробуватимуть у підмісячному просторі. Вони ся не спілкують з людьми на землі. Про се святий Августин свідчить у своїй праці «Про християнське боріння» у такий спосіб: «демони не живуть на небі, де суть сонце і зірки, але усі вони обертаються в підмісячних краях». Се про них і Апулей сказав, же їхній демонічний рух є рухом огнених істот. Тому-то й Арістотель твердив, же в розпечених печах часто бачити можна дрібні живі істоти, які увесь свій вік проводять у вогні, бо у вогні вони ся народжують і у вогні вмирають.

Другий же рід демонів називається повітряним. Вони, хоч і блукають небесами, але живуть уже ближче. Декотрі з них можуть ся спустити і, створивши собі тіло з загуслого повітря, иноді є видимими для людей. Часто, з позвоління Божого, вони фалюють (хвилюють) повітря, пробуджують громи і грози, і усі разом рушають на знищення роду людського.

Вони наділені великою гордістю і заздрістю, чинять безперервно різні збурення. Тіла їхні вкриті чимось твердим, але не перебувають вони в їдному місці, і не мають їдної форми, а часто ся міняють. Їх чарівниці викликають своїми заклинаннями і намовляють до злих дій. Вдачу вони мають жорстоку і грубу, повні сум'яття, і тільки й думають, яку б то капость встругнути, яке б то зло учинити, але, коли їдні прагнуть робити це потай, то иньші чинять лихо відкрито. Завдяки дружбі з цими демонами, чарівниці дістають велику силу для своїх чарів.

У житті святого Антонія божественний Атанасій говорив, же повітря повне демонами, про що раніше вістив і Меркурій: «вочевидь, жодна частина світу не позбавлена присутности демонів». Святий же Амвросій казав: «повний світ чеснот святих, тому що повен він зіпсутости». От чому і демони Платона, же ся мечуть у повітрі у вигляді яскравого снігу, видимі для бажаючих розповісти про них, якщо ті протягом якогось часу будуть безупинно ся дивити невідривним поглядом у небеса на виблискуюче сонце.

Третій рід демонів ми називаємо «земним». Вони були скинуті з неба на землю за свої гріхи. Про них святий отець і мученик Христовий Ігнатій Богоносець писав у посланні до жителів Ефеса так: «Немає нічого кращого, ніж мати світ, у якому знищена вся зброя як небесних, так і земних духів». З цих демонів їдні перебувають у лісах, а також у гаях, влаштовуючи пастки мисливцям. Інші живуть у відкритих по-

лях, і уночі вони змушують блукати подорожніх. Деякі з них ховаються в неприступних нетрях, у печерах і урвищах. Інші ж, не такі грізні і неспокійні, насолоджуються тим, що затримують людей у темряві. І веде їх не їдна якась, а різні пристрасті, і всі вони сповнені злом. Їдні з них люблять постійно страшити людей маревами, інші воліють заманювати слухачів пророкуваннями майбутнього, викликаючи подив. Так, святий Іоанн Златоуст у третій книзі «Про провидіння» говорить: «Надмірна зневіра шкідливіша всякої демонської дії, тому що і демон, якщо в кому панує, то панує завдяки зневірі, а якщо зникла зневіра, то й демон уже нічим не зашкодить». Цей рід демонів безсумнівно знайомий чаклункам через мінливість настрою і легкодумства, тому що вони більше люблять змушувати тремтіти багатьох, ніж підкорятися владі якої-небудь жінки. Іноді ж вони затримуються й обіцяють божевільним жінкам, коли ті викличуть їх заклинанням у дзеркалі, келиху або кристалі, відповісти на всі запитання, і якщо хто збирається заподіяти їм якесь зло на їхньому шляху, то вони про це попереджають. І цей рід відьом дуже відрізняється від інших, бо те, що ті насилають за допомогою чаклунства, ці обіцяють зцілити. От чому церква забороняє християнам доступ до них, тому що своїм чаклунством вони багато чого заперечують.

Четвертий рід демонів іменується «водяниками», бо вони, занурившись у вологу, живуть поблизу рік і озер, повні злості, тривоги, занепокоєння і підступництва. Вони збуд-

жують бурі на морях і, занурюючи у водяну безодню кораблі, забирають життя в багатьох людей. Ці демони привласнюють собі видиме тіло, зазвичай жіноче, а чоловіче рідше. У нас вони ся називають русалками та нявками, і часто їх можна побачити на берегах річок та ставків, як вони вичісують своє волосся. Інші ж користаються личинами звірів. Цей рід демонів з відьмами не спілкується.

Натомість святії ангели ніколи не міняються, а завше перебувають у чоловічому образі. І ніде ми не зможемо прочитати, що добрий дух перебуває у видимій формі жінки або якогось звіра.

П'ятий же рід називається «підземним». Ці демони живуть у печерах і ущелинах, темних яскинях і урвищах. І ото вони суть найлихіші. Найбільше ці демони шкодять тим, хто викопує рудні, добуває метали і шукає захованого в землі скарбу. Бажаючи погибелі роду людському, вони влаштовують у землі тріщини, випускають вогнедишні вітри і розхищують підвалини будинків. Іноді ночами вони, зійшовши з гір цілими зграями, водять на полі дивні і небачені хороводи, а потім перед світанком у поспіху зникають. Часом, вважаючи себе за духів, вони приймають образи людей, що пішли з життя. Нічого іншого вони не прагнуть, окрім страху людського.

Ці демони теж стережуть скарби, що їх позаховувала в землю людська скнарість, але здобути ці скарби неможливо, бо чорти їх пильно охороняють, а іноді переносять з місця

на місце. І цей рід демонів ніяких зносин з жінками-відьмами зазвичай не має.

Шостий же рід демонів називається «світобоязний», бо вони страшно бояться світла і ненавидять його, а тому за дня не годні ніяким чином тіла собі створити, а роблять це тільки вночі. От чому демони цього роду розгулюють у сутінках, завше похмурі, підкорені холодним пристрастям, підступні, неспокійні і грізні. Вони вночі нападають на випадкових самотніх перехожих і затягують у нетрі. Але з відьмами вони теж не зустрічаються, і заклинаннями їх жодними викликати не можна, тому що уникають вони світла і голосів людських.

Бенедикт Хмелевський

Народився у 1690-х рр. у Львові. Був католицьким священиком по галицьких парафіях. Автор своєрідної енциклопедії «Нові Атени, альбо Академія всілякої науки повна», що видана була у Львові польською мовою в 1745 р. у двох томах, том третій видано в 1754 р. Фактично ця енциклопедія не так була «науки повна», як забобонів, бо розповідала про безліч різноманітних фантастичних бестій, про чари, чортів і відьом. Подається у перекладі упорядника з польської.

Якими є чорти

Господь, створивши чорта, наділив його даром досконалого відання трав, квітів, каміння, дерев та інших природних речей. А проте чорт не здатен створити нічого матеріально-го, ані втрутитися у небесний порядок, а звідси – й місяця з неба він не може зняти.

Зате може перевтілюватися в кого лише захоче. Бере чорт на себе тіло з повітря, з грубих земних випарів. Св. Антонія Пустельника він страшив то в образі страшних звірів, то в образі хижих птахів, св. Пахомія – в образі когута, св. Ромуальда – в образі оленя, св. Іларіона в образі – лиса, св. Дунстана – в образі ведмедя, св. Маргариту – в образі дракона. А інших зводив ув образах святих та янголів. У Чехії був чорт

Рибенцаль⁵, який задля жарту явився одному шкляреві, що плуганився на торг, в образі пенька при дорозі.

Кажуть, що не перетворюється він ані в голуба, ані в овечку, бо то все істоти Христа, чого я не дуже розумію, бо ж чорт і в образі самого Ісуса може явитися. Але найбільше йому подобається образ цапа, який найбільше відповідає його бридоті і потворності.

Чорт може, хоч і не насправді, а про око, наславши ману, справити, що люди будуть здаватися кіньми, віслюками чи свинями.

Чорт часто не має губ або язика, бо ж сформувавши собі тіло з повітря і земних випарів, промовляє тільки позірно артикульованою мовою. Зазвичай він вдається до балачки, перевтілившись у якусь тварину, і замість гарчання, іржання чи кувікання звучить людська мова. Чув я не раз, як ота звірина щось лепече поганою вимовою, ніби який шпак чи сорока, крук чи папуга, хоч і не тямить нічого. Саме так вчинив цей спокусник з Євою, промовляючи до неї вустами ву-жа.

Чорт також може ставати інкубом або суккубом або ж, як кажуть на Русі, літавцем і літавицею, спокушаючи закоханих, що тужать від любовної розлуки або тих, кого хіть опанувала. Чоловікам являються панни, а паннам – чоловіки.

⁵ *Рибенцаль* – йдеться про сілезького дідька Рюбецалю (Лічиріпу).

Апокрифи

Слово про створення ангелів і архангелів та інші безплотні сили

З рукопису Іллі Яремецького-Білашевича 1748 року.

Спочатку Творець небесний сотворив небо і землю, сонце, місяць, звізди на небі, а потім сотворив Бог предвічну мудрість, слуг своїх ангелів, архангелів, херувимів, серафимів, начала, власті, престולי, панування, сили. Сотворив дев'ять чинів на хвалу свою, а десятий чин – вогненний. Сатанаїл був слугою Божим першим і найстаршим був воєводою. І дав йому Бог десяту частину в небі. Тоді оний (той) Сатанаїл помислив: «Аз (я) поставлю престол собі на горах високих, на воздусі під небом і буду подібний до Бога всевишнього». Та Бог Творець знав його помисел і розгнівався на Сатанаїла. У той час вогонь перед ним возгорівся, окрест його буря великая знялася, вогонь від лиця його спломенився. І розгриміло небо, і оболоти (хмари) стали тріскати, явилися гради, вогненні стріли, блискавиці великі.

І злякався Сатанаїл, став темним і впав з небес зо всім хором своїм. І летіли ангели його з небес сорок день і сорок ночей. Видячи тоє, другі хори устрашилися предвічного Бога Творця. У той час архангел Михаїл підняв оболук, на якому Бог предвічний сидів, і скрикнув голосом великим до ангелів:

– Воньмім! Воньмім! Святая святих! Візьмімо Бога небесного на поміч!

Видячи тоє, ангели зібралися всі до святого архистратига Михаїла і заспівали пісню ангельську:

– Свят! Свят! Свят! Господь Саваоф, ісполни небо і землю слави его.

Ото тоє значит собор архангела Михаїла. І поставив Бог Творець архангела Михаїла на небесах старшим чиноначальником, воєводою сил небесних, а Сатану струтив із неба, і він став дияволом, неприятелем душевним. І так, братія, не хотів Сатанаїл бути ангелом пресвітлим, і за те учинився темним. Так і ми, християне, не будьмо горді, абисьмо не вивержені були із царствія небесного, як Сатана із гордощів втратив лик ангельський. Бог, предвічная мудрость, не терпить гріха гордому чоловікові, а смиренному благодать дає, а гордим противиться. Як чоловік запорохи (порошинки) в оці не може вдержати, так грішник не може в царстві небеснім бути. Богу нашому слава во віки, амінь.

Як Сатанаїл став дияволом

Рукопис XVII ст. отця Теодора з Дубівця.

Коли сотворив Бог рай, то не було тоді ні ангела, і нікого, тільки Господь і Сатана. І що велів Господь садити, Сатана крав від усякого саду потай від Господа і розсипав посеред раю. Господь прорік:

– То буде тіло моє і я сам буду, і тобі буде на вигнання.

І, пішовши геть, сказав Сатанаїл:

– Господи, благослови все, що я насадив.

Господь прорік:

– Аз єсьм тут посеред раю, і коли вийде Сатанаїл, нехай бачить дерево своє, дерево його ж вижене з раю.

І почорнів Сатанаїл і став дияволом. Дерево ж виросло на три стовбури: один стовбур Адамів, другий стовбур Євин, третій стовбур посередині сам. Щоб коли згрішать Адам і Єва, тоді упаде Адамів стовбур у ріку, наречену Тигр і знесе його вода. І Євин стовбур у рай впаде. А коли настане потоп, тоді з води потоплені стовбури вийдуть. А коли опаде вода, дерево буде далі рости при спокійній ріці.

Всесвітній потоп

Із слова Мефодія Патарського. Рукопис XVII ст. отця Теодора з Дубівця.

У чотирьохсотє літо другої тисячі возстали злочинні люди, пронирилив і беззаконні, від синів Каїнових, чада Ламеха сліпого, що вбив Каїна. Тому що диявол переміг усіма ділами злочинними. У п'ятисотє ж літо другої тисячі люди ще гірше блудити зачали. І почали по-скотському на себе сідати (займатися любощами), а жони – на мужів, і скверни блуднії почалися творити. У семисотє ж літо привів лукавий диявол рать блуду й омани. І спокусили сини Сифові дочок Каїнових, і впали синове Сифові у великий гріх. І розгнівався на них Господь Бог гнівом великим за злії учинки їх, котрими осквернили землю беззаконієм своїм.

Ной же, вопіючий день і ніч до Бога про беззаконня людське, дочекався, що послав Бог ангела свого до нього благовістити про потоп:

– Хочу пустити потоп на землю, бо сповнилися люди беззаконня. Звісти людям, нехай покаються в гріхах своїх, а ні, то віддам їх гніву своєму. А ти почни робити ковчег, подобає бо тобі увійти в ковчег, і жоні твоїй, і синам твоїм, і жонам синів твоїх.

І почав Ной робити ковчег, як велів йому ангел Господній. Тоді ж ненависник диявол роду людського доторкнувся до жони Ноевої і рік їй:

– Випитай, де ходить муж твій?

Вона ж рекла:

– Кріпкий єсть муж мій, не можна його випробувати.

І рік до неї диявол:

– Єсть трава над рікою, в'ється коло дерева, ти ж, узявши трави тої цвіту, уквась з борошном і тим напій його, і вповість тобі все.

І зійшов Ной за звичкою своєю з гори по харчі, сховавши-бо на третій місяць через усі сім років. Прийшовши, рік до жони своєї:

– Дай ми квасу пити. – Вона ж, наповнивши чашу, дала йому, а він, випивши, рік їй: – Жоно, чи є ще? Дай ми.

Випивши три чаші, він відчув утому і ліг спочити, захмелівши. А вона ж почала ласкавими словесами мовити йому:

– Пане мій, повідж ми, де ти ходиш?

Але він не повідав їй нічого. Тоді вона за дияволовим поученням почала ласкатися коло нього лестивими словами. І врешті він рік їй:

– Слухай же, жоно! Послав Бог ангела свого до мене і той рік ми: хоче Бог потоп на землю пустити, і повелів мені учинити ковчег і ввійти в нього мені з тобою, і синам моїм, і жонам їх. І це ось роблю його вже сім років.

І це сказавши, пішов на гору і, вийшовши, побачив ковчег знищений, яко прах. І тоді роздер ризу свою, глаголячи:

– Горе мені!

І посипавши голову перстію, плакав Ной сорок днів. І явився йому ангел Господній, глаголячи:

– А чи я ти не казав? Пощо ісповідав жоні своїй діло своє? Через те розсипав Бог здання твої. Але мені Господь передав гріхи твої. Тому почни робити вдруге. – І показав йому дерево, що не гние, – клехтіон, і рік йому: – Із сього дерева створюю ковчег.

Ной же вбрався у власяницю і не торкаючись до жони своєї, голови своєї не чешучи, аж на тридцять літо звершив ковчег, що мав у довжину триста ліктів, у ширину – п'ятдесят, а у висоту – тридцять. Потім зійшов з гори, велячи людям каятися, однак вони не послухали словес його. І рік ангел Ноєві:

– Увійди в ковчег, і жона твоя, і синове твої, і жони синів твоїх і поклич із собою від усього живого всякої тварі по парі: і від чотириногих, і від гада, і птиць.

Ной же покликав усіма мовами всякої тварі:

– Підіть від всього живого по парі в ковчег, із пустині, і з воздуха!

Диявол же, не хотючи добра чоловіку, але увесь хотючи рід людський погубити, доторкнувся до жони Ноевої і рік їй:

– Не заходь без мого слова у ковчег! Тільки коли тобі рече муж тако: «Ходи, окаянниче дияволе!», тоді увійди в ковчег.

Коли ж пішло все живе у ковчег до Ноя, тоді повелів Бог іти дощу з неба та не краплями, а проливному. І в морі повелів тридцятьом китам відійти від місць своїх, на яких вони раніше лежали, затуляючи тридцять вікон морських. І пішла вода всіма вікнами морськими на землю, і була туга велика і плач серед людей, і перетворилося веселіє їх в риданіє. І так без милосердя пожерла вода всіх, що були на землі. І пішла вода на гори високі. А жона Ноева тоді не пішла в ковчег за дияволовим наученням. Ной почав її кликати:

— Ходи в ковчег! — Але вона не йшла, а чекала слова, яке прорече біс. Ной же кричав: — Ходи, окаяннице, ходи, спокуснице окаянная! — Але вона, стоячи, чекала. Тоді ж Ной рік: — Ходи, дияволе, в ковчег.

І тоді вона пішла у ковчег, а диявол з нею у пазусі увійшов так само в ковчег.

...І йшов дощ з небес сорок днів, і була вода над Аравійськими горами п'ятнадцять сажнів. І хотів диявол потопити увесь рід, перетворився мишею і почав гризти дно ковчегу. Ной же помолився Богу, і чхнув лютий звір, і вискочив з ніздрів його кіт і кішка. Вискочивши, удавили тую мишу, і не збулася дияволова злохитрість. Стояла вода на землі тринадцять місяців. Тоді Ной почав пробувати, чи є суша? І пустив голуба з ковчегу, голуб же політав довго і прилетів, не знайшовши землі. Потому Ной пустив ворона, ворон же, літаючи, знайшов землю і не вернувся до Ноя. А Ной прокляв його за те, що той не послухав повеління його. А потім пустив ще

голуба. Голуб же, літаючи, уломив галузку маслинну і приніс в устах своїх до Ноя в ковчег.

Тоді Ной возрадувався і подякував Богу:

– Господи Боже мій, дякую тобі, що сподобав мя еси видіти землю свою! Господи, постав мене на землі своїй!

І повелів Бог вітрові погнати ковчег на гори Аравійські, де було зроблено ковчег, щоби став ковчег на горах Аравійських. Тоді Ной помолився Богу, вийшов з ковчегу і синове його і жони синів його. І випустив усе живе з ковчегу на землю, і крилате на воздух. І почав жити Ной з дітьми своїми на землі. Родився ж у Ноя син і нарік ім'я йому Мунт. І розплодилися синове Ноеві Сим, Хам і Яфет, і розділили собі землю. І дісталася Симові східна сторона, Хамові – полуденна, а Яфетові – західна. Мунту ж не дали частини брати. Отець же послав його на північну сторону землі. Жив же Ной літ вісімсот і помер.

Слово о побіді над дияволом, альбо як бесідував Ісус Христос із дияволом на горі

В оний час, коли прийшов Господь наш Ісус Христос на гору Єлеонську і ученики його з ним, і рік Ісус Христос до учеників своїх: «Дано нам постити сорок днів і сорок ночей». І диявол, почувши, що Ісус Христос хоче піст прийняти, в той час тоє зненавидів і розгнівався на Бога, і прибіг до

Ісуса Христа з великим запаленієм серця свого злого. І став перед Ісусом Христом, криво дивлячись на Христа, зубами своїми скрегочучи, з очей своїх полум'я почав пускати і лице своє викривляти проти Ісуса Христа – вельми ся учинив страшний. Побачив його Ісус Христос і рік йому: «Заклинаю тя, дияволе, Богом живим, що сотворив небо і землю, повіж мені, звідки ти єсть і пощо тут прийшов?»

Рік диявол: «Звідки ти єси?»

Рік Ісус Христос: «Я єستم Бог силам небесним, от Вишняго прийшов єсмь».

Рік диявол: «Пощо ти тут прийшов?»

Рік Ісус Христос: «Прийшов-єм погубити тя з лица землі».

Рік диявол: «Іди на небеса і сиди на престолі своїм, бо твої суть небеса, а ангели мої тут сильні і горді вельми. Вони погублять тебе як а, якщо не підеш мені із землі на небо».

Рік Ісус Христос: «О горе тобі, дияволе лукавий із ангелами твоїми злими! Я для тебе прийшов на землю і для ангелів твоїх, бо хочу їх і тебе погубити і спалити вічним вогнем. Бо твориш ти діла злі: злодійство, убивство, чужолозство, блуд, заздрість, гнів, ненависть, гордість, чвари, чародійство».

Рік диявол: «Добре знаєш, що то суть всі мої діла, але я твоїх ангелів не страшуся».

Рік Ісус Христос: «Ти спокусник людям єси, посрамити тя маю».

Рік диявол: «Ти сам спокусник, я тебе посрамити маю».

Рік Ісус Христос: «Маю скінчити, бо я сотворив-єм чоловіка по образу своєму і не хочу його оставити во віки».

Рік диявол: «А коли чоловік согрішить, мої діла творячи і помисли злі, що йому буде?»

Рік Ісус Христос: «Послухай мене, дияволе, запевне осуджу його і віддам його вогневи вічному. А якщо покаються, подорожніх в дім приведуть, убогих наділять, нагих одягнуть, голодних нагодують, алчущих і спраглих напоять, мертвих до гробу відпровадять, піст і милостиню сотворять, до церкви святої часто ходять, на молитви дають, то добрую смерть пошлю на такую душу. І дам його душу архангелови Михаїлови, і поведе його душу до пресвітлого раю. Послухай мене, дияволе: а якщо чоловік не покається і буде грішити, і не буде добрїї діла творити, але злі, то пошлю на тих людей наглуу смерть і передам душі їх лютим ангелам в огонь вічний».

Потім вийшов Господь наш Ісус Христос на гору високую із апостолами своїми. І з гори побачив Ісус Христос велику кількість бісів, яких був зібрав Сатанаїл – слуг своїх тьмою тьмушою. Бо рік Сатанаїл слугам своїм: «Кріпіться, діти мої, бо Ісус Христос, великий неприятель наш, прийшов тут. А коли ми його погубимо, то наша велика честь і слава буде, бо коли я хотів собі престол будувати і рівним йому бути, тоді він мене зопхнув із високости небесної, що я його не слухав і слуги мої. Отож, слуги мої вірнії, ідіть же ви наперед, а я за вами слідом піду».

Тут пішли дияволи з великим військом на Ісуса Христа, аж апостоли вжахнулися, видячи військо диявольське. Тоді ступили дияволи один ступінь на гору, а Петро-апостол побачив їх і відбіг від Христа на одну версту.

Рік Ісус Христос: «Петре, чому утікаєш? Вернися назад, не бійся!»

Повернувся апостол Петро і став позаду Христа, дивлячись через його святі плечі.

Рік Ісус Христос ученикам своїм: «Хто зверг Сатану з небес?»

Рік святий Іоан Богослов: «Ти, Господи, і отець твій небесний».

І тут повелів Ісус Христос облакам небесним ухопити диявола і віднести його стрімголов попід облаки, і слуг його розігнати. І рекли дияволу слуги його: «Уже і ми відтіль підімо у глибину підземну, уже бо і князя нашого підвісив Ісус Христос на облаках».

Увидів тут диявол, що не може нічого порадити і випустив голос свій: «Помилуй мя! Не погуби мене до кінця! Пусти мя на землю! Якщо хто буде з людей вірним тобі, не буду спокушати їх до кінця, але всі люди обернуться до тебе».

Господь же повелів облакам пустити диявола. І упав диявол на землю, і убився, і лежав на землі чотири години. І наповнив уста свої піною і отрутою злою і почав хрипіти вельми, ніби здихати.

Рік Ісус Христос: «Що помишляєш, дияволе? Якщо я на

тебе плюну, то ще тобі гірш буде, сила бо моя і дух мій святий є».

Рік диявол, з великим болем зітхнувши: «Якби я знав, де ти ся родив, пішов би-м на місце тее і посрабив матір твою».

Рік Ісус Христос: «Хто може над терням смокви збирати, а на сході пшеницю жати?»

Тое слухав диявол і не міг того відгадати.

Повелів Господь землі розступитися на триста сажнів у глибину. І розступилася земля, і подивився диявол на Христа і питає: «Як тая глибина глибока? На скільки сажнів?»

Рік Ісус Христос: «Чуй, Сатано! Якщо чоловік буде мати тридцять літ і візьме камінь і зо всієї сили уверже в тую глибину, то той камінь буде летіти три роки, поки долетить на дно. То і там, дияволе, я тебе знайду по розп'ятті і воскресенні моїм, і повелю зв'язати тя mocno путами залізними, котрих ніхто не може розв'язати, і погублю тебе до кінця. І дам тобі в останнії літа царствувати: першого літа твого царствія вродить багато жита, пшениці і вина, а на другі два літа не буде ні стебла жита, пшениці і вина по всій землі».

Рік диявол: «А потім що буде?»

Рік Ісус Христос: «Мої небеса пожруть землю, і висохне море, як камінь, і перегорить земля, і воскреснуть люди із мертвих, і осуджу всі племена земні, і тебе, Сатано, осуджу, і всякого чоловіка, що творить діла твої злі. Тоді буде вам мука вічна, а мені буде слава і честь на віки і поклоніння».

Потім пхнув Господь диявола ногою своєю в пропасть ту.

По воскресенні Господь наш Ісус Христос, увійшовши в ту глибину підземную, спіймав диявола і зв'язав міцно мотузом залізним, якого ніхто не може розв'язати до Судного дня. А котрі там були в пеклі підземнім, починаючи від Адама аж до воскресенія Христового, всіх Ісус Христос звільнив і випровадив, котрого перемога, слава єсть по всьому світі народу християнському. Його перемогу славимо, Господа нашого Ісуса Христа в Тройці Святій єдиного Отця, і Сина, і Святого Духа нині, і повсякчас, і во віки віків.

Про те, як Соломон закопав бісів у одній бочці тьмами тем і тисячами тисяч

**Оповідання вперше опублікував І.
Франко за рукописом із с. Іспаса
на Буковині, писаним у 1732 р.**

Цар Соломон Єрусалимський влаштував вечерю велику і пішов на безводне місце, гукаючи:

– Сатано, прийди до мене на вечерю.

І з'явився йому сатана і пішов з ним. Рече же Соломон:

– Аз єсьм цар над царями, а пан над панами, й нема іншого під сонцем окрім мене.

Рече же диявол:

— Що ж із того, що ти великий цар, коли жодного предивного знаменія не учиниш? Іно я цар над царями й пан над панамн, й нема іншого окрім мене. Знаю таке дерево, що вищого за нього ти не маєш в своєму панстві, і тоє дерево є вельми далеко. Але якби я двічі по нього сягнув, а за третім разом звелів, аби стало тут, то й було б так.

Рече на те Соломон:

— Я є моцніший король над королями й пан над панами і я маю царство від сходу сонця до заходу, а якби захотів, то враз мої піддані із усього панства мого стали би переді мною.

Й рече диявол:

— Але я ще заможніший і моцніший і над тебе, і над всі королі, й нема иньшого другого як я. Аз маю множество слуг, а тільки би захотів, то стали би враз передо мною всі. І таку я маю силу, що міг би всіх моїх слуг перетворити на мак, аби ся вмістили в одну-єдину бочку.

І посміявся Соломон і рече:

— Не вірую я тому, аби-сь міг слуги свої на мак перетворити і в одну бочку помістити.

Тоді повелів сатана всій преісподній своїй, аби враз вона стала перед ним. Він же перетворив їх на мак, й висипав усіх у бочку. Тоді став Соломон буцім до того чуда ся придивляти, а тоді непомітно взяв чопа і забив їх добре у тій бочці та запечатав знаменієм. І сказав їм таке пророцтво:

— Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, амінь. Не вийдете звідси ніколи, хіба силою і велінням царя.

А тоді закопав ту бочку у полі.

І пішов старший сатана, ридаючи і плачучи, у пекло своє. А як помер Соломон, то почав Ірод царювати. Диявол же тільки й думав про те, як би то слуги свої визволити. І прийшов він у царство Ірода, коли ще він молодим був, та почав майструвати пищалі (дуду). Спочатку вистругав дудки, а потім узяв цапа проклятого зі стада Іродового й зробив міх. Одного дня сів собі на ринку та почав пискати (на дуді грати). Зачули люди і розповіли Іродови цареві, яка то музика пречудна. Тоді послав цар слуги свої увидіти, що то таке.

Привели вони сатану до царя, і глянув цар на такого пречудного воїна й питає:

– Хто ти єси і з якого краю?

Й рече диявол:

– Аз єсьм хитрець над всіма майстрами й ігрець над ігрецями.

– Прошу тя, – рече йому цар, – живи у домі моїм й весели дім мій по всі дні, аз же воздам ти мзду твою і сотворю тя великим у царстві моїм.

І дав йому покій дуже гарний поруч із покоєм своїм. Потому влаштував Ірод бенкет великий на рождество своє, та покликав усіх вельмож із царства свого, і повелів у бубни бити й грати гудницям у сурми та іншим різним музикам. Але жоден не міг догодити Іродіяді, дочці Филипа, брата Іродового. А як почав диявол грати всякі пісні і танці на пищалі, котра просто нарікаєся дуда, тоді возвеселилася Іродіяда й

стала скакати й плясати, й тим догодила сильно Іродови.

Рече же їй:

– Доню, що хочеш проси у мене, дам ти й пів царства мого.

Вона ж хутко до матері своєї підбігла й питає:

– Що б то мені попросити в царя? Чи обіцяні пів царства, а чи щось інше, що мені захочеться?

Рече їй мати:

– Проси на блюді голову Іоанна Хрестителя, то все буде наше.

Підійшла дівиця й рече царю перед всіма вельможами:

– Дай ми, царю, голову Іоанна на блюді.

Почув то цар і засмутився дуже, бо мав його за учителя великого. Але, не бажаючи переступити слово своє при всіх, що зібралися тут, послав у темницю мучителя, а той відрубав голову Хрестителя й підніс дівиці на блюді. Вона ж те блюдо возложила, наче вінець на голову свою, та почала плясати перед всіма. Але дивное чудо! Усі страви й напої багатоцінні, що перед гостями стояли, на кров перетворилися.

Потім рече диявол:

– Царю, не печалуйся намарне смутком своїм, а пошануймо іще пам'ять отця твого. Ходімо на поле, возвеселімося там іще.

І пішли вони, а диявол попереду скаче і танцює. І коли прийшли вони в поле, наблизився диявол до того місця, де закопав Соломон бісів, і питає в царя:

– Що то за могила?

Рече цар:

– Чув я, що ніби тут мій отець закопав бісів.

І рече диявол:

– Неправда, царю. Аби-сь знав, жи отець твій закопав тут золото й срібло та каміння дорогоцінне. І сказав тоді так: якщо буде хтось із синів моїх мудрим, то добуде цей скарб.

Втішився цар і повелів копати, і знайшли бочку дуже велику. Рече же диявол:

– Накажи, царю, усім відійти від нас.

Вельможі відійшли, залишивши їх самих. Та щойно Ірод вибив чоп, то враз усі біси чорною імлою вилетіли звідти, а диявол тільки посміявся з дурости Іродової. І розступилася земля, і провалився Ірод у пропасть зі всім домом своїм. А біси звідтоді знову взялися людей спокушати.

Самійло Величко

Народився у 1670 р. на Полтавщині в козацькій сім'ї. Вчився в Києво-Могилянській колегії. Був канцеляристом у генерального військового писаря, потім генерального судді В. Кочубея, служив у військовій канцелярії. У 1708 р. Іван Мазепа усунув його з посади. Після Полтавської битви жив у маєтках Кочубеїв у с. Диканьці, а згодом у с. Жуках під Полтавою. Автор літопису, який охоплює події на Україні 1648–1700 рр. Помер після 1728 р.

Історія про сатира походить з 17 розділу літопису Самійла Величка і публікується у перекладі Валерія Шевчука.

Сатир

1676 року один сатир, що начебто довго жив у подільському лісі Недоборі⁶, був перестрашений демонським збором і втік геть із Недобора. А прибігши у Великоскитську пустиню⁷ і зустрівши там іншого сатира, сказав йому таке:

– Оцими днями, опівночі, як мені здається, спав я в своїй

⁶ Ліс Недобір – ріс на Поділлі в Кам'янецькому повіті між Гуменцями та Шатавою, тут, за народним переказом, збиралася нечиста сила на чолі з Люципером і розмірковувала, як з допомогою турків знищити український народ. Існування цієї легенди засвідчене аж у 1875 році «Подольськими єпархиальними ведомостями» (тут і далі коментар перекладача).

⁷ Великоскитська пустиня – Скит Манявський.

темний, зарослий густим і непрохідним лісом та терном, нікому не відомій дебрі та яскині, коли це сильно здригнулася піді мною земля і не знаю, чи вона, чи нечисті духи викинули мене вихором угору від землі з моєї яскині. Я ж був геть од страху збезумілий і, не знаючи, що чинити, втиснувся в дуплясте від кореня дерево, яке мені там трапилося. Отак я стояв, тісно огорнений, і відчував, що всі чуття мої змертвіли, а зір та слух мало мені служать.

Дивлюся я крізь щілину того дупла, що в ньому був, і бачу відразу князя тьми і стародавнього начальника злих духів Люципера з іншими його старшинами, що незвідь-звідки прийшли. Сів він недалечко від мене, як на престолі, на великому дерев'яному пеньку, гнилому й повному мурашви, маючи в руках іржаве, погнуте, залізне сцетпро (скіпетр), на бридкій голові багато рогів, а на чолі один – найбільший.

Був він дуже великий, чорний, як вугілля, від голови до ніг, вуса мав паскудні – довгі, пом'яті, бороду – криву, густу, покошлану, що покривала й пелехаті груди. Очі він мав, як розпечені на вогні сковороди, – випускали вони від себе синій сірчистий вогонь, як стовпи чи комети. Губи були криваві, як пухирі, довгі, надуті, а рот і горлянка були наче яка прірва, що випускала з себе сморідну пару. Коли ж мурашва, що на ній він сидів, його допікала, він хитав своєю головою так, що з ніздрів його на лоно, наче смердючі остюки, сипалися стоноги. Більше його сатанинських прикмет не міг я зі страху добачити. А коли князь пекельних темнот сів

на гнилому пеньку, сіли з ним й інші його начальники, старі по праву руч, а молоді по ліву руч. Були серед них різної постави і страшних гатунків демони і ніколи не бачені мною бридкі лярви; одні мали верблюжі і козині, а інші курячі ноги, а на голові й роги мали. Інші ж замість волосся мали вушків та зміїв і всілякі інші змішані злі дивовиська та злющі вогні. Він, отой старий сатана Люципер, заговорив до них, що отак порозсідалися, бридким і верескливим голосом:

– Принесіте мені отой мій ріг, що його був зламав я з великим болем з голови моєї об Іорданську скелю, коли йшов хреститися християнський Бог Христос, а я був скинутий з небес і з невимовною швидкістю летів з вами до пекла.

А коли йому відразу його принесли, повелів він затрубити в нього. Коли ж пролунав бридко гаркітливий голос того рогу, тоді всі недоборські дерева захиталися і моє зі мною мало не впало. Була відразу після того по всьому Недобору велика буря, шум, невимовне сум'яття і вихори, від яких всі звірі побігли й полетіли з великим поспіхом геть з Недобора, а з ними мало не вилетів із мене мій дух. Тоді злетілося туди, де був їхній начальник, незчисленне множество демонів, наче темна хмара смердючої сарани, і весь ліс Недобор, освітлений тоді місячним світлом, затемнивсь і спохмурнів. Побачивши їх, Люципер похвалив їхнє старання і сказав до них таке:

– Друзі й чесні мої князі, що провадите свій рід з небес і гідні жити в них більше, ніж сонце, Бог несправедливо ви-

пхнув од себе вас разом зі мною у пекло із тих небесних держав, до яких належите так само, як і він. Мабуть, боявся він нас, коли бачив, що мужність наша протистоїть йому. Нині ж він сам, як усемогутній, володіє небом і зорями, а нас має за своїх ворогів і, замість світла денного, всім приємного, замкнув нас нездоланною узою в темряві, позаздривши нам неба – першого нашого щастя – і ясного сонця, віддавши нас безмежній і постійній тьмі. А що найгірше – коле й пронизує мене люттю, гризе і додає до давнього болю більший жаль – це мука, що низьку людину, створену з болота й глини, кличе до неба замість нас і, як батько синові, зичить їй вічного гаразду і нашого найпершого щастя. Але й того маючи замало, послав був у світ і видав на тиранську смерть, на більшу нашу біду свого єдинородного сина. Він же, самі добре знаєте, з якою небезпекою і великою тривогою нашою, виломив пекельні двері і, порвавши вічні зав'язі, відняв у нас гвалтовно дорогі наші здобичі й користі – душі вірних своїх рабів – і на більшу нашу печаль виставив на весь світ тріумфальну хоругву, що звоював пекло. Але залишимо геть стародавні наші шкоди й кривди від нього, – вони завжди були і є славні: він постійно допомагав людині супроти нас і робив та робить силу нашу нікчемною і бездіяльною, віддавши нас на посміх і наругу тому, хто мав би перед нашим лицем як слуга схилити свою шию. А пригадаймо недавні образи, і як хоче нас від віку обернути він унівець, а силу нашу зробити безвісною, коли забере від нас усіх людей і приведе до себе; до то-

го ж він приніс таку честь і дав силу хрестному дереву (яке здавна служило для безчестя й смертної кари злочинцям і на якому зволив розіп'ястися й сам Христос), проти якої ми зовсім не можемо стояти і мусимо, безчесно і всепереможно гнані, тікати й зникати. Що ж маємо чинити, чи тільки будемо дивитися крізь шпару? А він натискає сильно – ото бачите, що люд його віри поширюється і змножує свої церкви не тільки по всій Європі, а вже і в Азії, і в Палестині! І приходить до того, що не тільки в християнських церквах, але й повсюди поміж невірними поганинами, зловленими у віру Христовими апостолами, буде зображене й пошановане на стовпах і колонах, мідних і мармурових, Христове ім'я, а наші хвали й офіри через те цілком згинуть і загаснуть. Божниці наші порожнітимуть, а ідоли впадуть ув остаточну згубу. Йому ж самому, як єдиному Богові, всі народи воздадуть хвалу і принесуть офіри, а нас до своїх церков і входити не пустять. І чим раніше хвалилися ми, те тепер мусимо відстраждати так, що душ, підданих гріхові, не буде і за них перестане платитися Плютонові⁸ трибут (контрибуція). Чуєте ж бо, не допустимо до того, візьмемо перед себе давню свою мужність; коли ми вергали в небо вогнем і докучали мечем небесному князівству – тоді ми, либонь, програли й лишилися переможені, однак сміливість серця нашого і справність нам признавано.

Гадаю, що й вам відомо добре, як зависний на добро на-

⁸ *Плутон* – друге ім'я давньогрецького бога підземного царства Аїда.

ше християнський князь і гетьман Гофред⁹, воюючи в Азії й Палестині наших слуг магометан, скинув багато ідолів із наших божниць і знищив твориму в них нашу хвалу; та й саме велике місто Єрусалим він здобув і зробив те саме, встановивши в ньому хвалу Христу, назорейському Богові, своєму спасителеві. Оце християнське щастя і божественна над ними милість найбільше нас тоді долягали і гризли великим жалем та болем, пронизуючи як стрілою наші серця; ви були послані від мене перешкоджати християнам у їхніх замислах, і їхні війська, що стояли тоді під Єрусалимом, мали порозрізнявати всілякими способами і спритами, змішати і припровадити їх до крайньої руїни, чого, либонь, цілком не досягли, але й досягли немало, вчинивши значний ущербок у тих військах своїми спритами. Хвалю отож вірну вашу службу, завдяки якій ми погубили, почавши від синів Володимира, того другого після Андрія¹⁰ християно-руського апостола та хрестителя, аж дотепер, чварними війнами і сум'яттями множество християнського люду і приводите багатьох інших з православної віри до інших різних вір. Але ще немає кінця

⁹ *Гофре* – Гофрід Булонський, герцог Нижньої Лотарингії. Йдеться про Перший хрестовий похід, Гофрід був одним із вождів цього походу. Потім став єрусалимським королем (1099).

¹⁰ Князь Володимир мав 11 синів, які почали чвари ще за його життя, а після смерті особливо. *Первозванний Андрій* – апостол Ісуса Христа, брат Петра. За церковним переказом, проповідував християнство серед скіфів – народів, котрі жили на східних і північно-східних берегах Чорного моря. За свідченням літописців, був біля теперішнього Києва, де встановив хреста.

моєму бажанню. Хочу я винищити й вигубити отих кам'яносердих і у віках непохитних у своїй православній вірі русо-козарів, що більше інших народів важкі й невиносні нам своїм благочестям та лицарством. І це я вчиню незгодами й чварами такими ж, як були раніше в колишніх властолюбців і начальників, – так знищете ви в землі українській і славу Христа, їхнього Бога й спасителя, нашого ж губителя. Адже вже була на цьому боці Дніпра пошкоджена й спустошена їхня земля з багатьма міцними містами і багатолюдними селами спершу через вірного нашого слугу Батия, потім і через їхніх же братів-християн поляків, а потім знову-таки через наших слуг сарацинів і агарян¹¹. Одначе з бусурман, вірних наших слуг, гине від мужньої їхньої зброї більше людей, як у них. І це належить нам, коли Христос допустить, відомстити і їхню землю зі столицею їхніх гетьманів Чигрином та іншими містами, що лишилися, до решти розорити і цілком порожньою та нікчемною зробити. Ідіте ж, мужні мої лицарі, у всесвіт і збирайте свою силу на вигублення того затверділого козаро-руського народу, вжійте до цього всіляких спритів і хитрости вашої, і коли в тому один з вас кволий і невинуватий, то хай допоможе йому в початій справі другий. Напровадьте мені в'язнів, чи силою, чи радою, чи умітністю, будьте їм завадою і шкодьте всюди, вловіте їх у сітки вашого сприту. Нехай одні волочаться по світу, як заблуклі без пастиря вівці, другі затягаються на службу всіляким чужим

¹¹ *Агаряни* – турки і татари.

монархам і там гинуть за гроші, треті в п'янстві топляться, четверті в усіх світових розкошах, як свині, нехай плещуться, п'яті у плотській похоті нехай паскудяться і ображають на себе Бога, шості нехай бунтуються на своїх гетьманів і начальників зі своїми роздвоєннями і внутрішніми чварними незгодами – хай викорінюють себе самі, нехай військо згине, нехай йому те станеться, що пам'яті козарів не останеться!»

Гнівалися нечисті духи, чуючи ту Люциперову мову і, вже більше її не дослухаючися, з великим шумом і вихором, як незліченна саранча і темна хмара, полетіли геть із Недобора на свої справи. Потім одразу блиснула блискавка, а після неї вдарив міцний і нестерпучий Перун, від якого й багаторогий їхній сатанинський король зі своїми князями, лишивши після себе плюгавий і невиносний холод та сморід, пішов із тим пнем, що сидів він на ньому, в землю, покинувши по собі тільки малі челюсті бездонної прірви, що почали потроху випускати із себе гіркий сірчистий дим. Од того Перунового грюкоту не лише завалилася і зрівнялася з землею моя дебра й улюблене моє житло, що було там близько з харчем моїм і дерев'яними та терновими хаштами, але й численні великі дерева, що були поблизу, й моє, в якому був я, вирвалися з корінням й упали на землю; і все листя в усьому тому лісі з усіх дерев, хоч і не час іще був, упало на землю і, наче спалене з усіма травами та лісовим биллям, послалося по землі одним шаром пічного попелу, а ліс лишився на землі без листя, неначе сухий.

Від цього страшного видіння та грюкоту, холоду, й смороду, і падіння на землю зі своїм деревом я втратив усі чуття свої і лежав мертвий у тому деревному дуплі до півдня. Опівдні, коли моя плоть нагрілася від сонячного тепла і південний тепло-холодний вітер вивіяв сатанинський сморід, що був у всьому лісі, то й я відчув у собі пробудження життя, заледве виліз із тісного мого деревного дупла і, бачачи в усьому лісі порошок, попіл і голі дерева та не маючи, відтак, нічим себе прохарчувати, а до того ж боячись, щоб той сатана не виліз знову на світ через залишену після себе нору і не відігнав своїм страхом мого від мене духу, біг, біг і біг, не дивлячись куди, і перебіг за кілька день довгі поля, ліси й діброви, гори, долини й болота та й прибіг у цю незнайому пустиню. І це вже третій день тиняюсь у ній голодний і спраглий, нікого в ній не зустрічаючи і не можучи підкріпити чимось свою плоть від отаких, що оце розповів тобі, страхів і переживань, що геть виснажують мене й нахиляють до смерті. Нині, уздрівши тебе, персоно любого нашого роду, радію серцем і вже не боюсь умерти перед твоїми очима.

Це вирікши, він упав, плачучи, перед ноги сатира, якого зустрів був у Скитських пустинях. Той же, підвівши його від землі і так само плачучи, сказав до нього:

– Друже, коли правду кажеш і коли демонська сила своїми підступами знамірюється навести такі біди і злопригоди православному християнському українському народові, то біжімо звідсіля в інші найдальші країни й пустині, щоб і ми не

були тут зловлені тими демонськими хитрощами й не впали в несподіване зло.

Вирікши це, пішли вони відразу в глибину пустині. Стояла тоді ніч, а один скитський анахорита, що тулявся після розорення турчином свого монастиря сам-один у пустині, клякнув був у лісовій густині на молитвах. Він побачив і почув ту розмову сатирів, що точилася поблизу нього, віддав хвалу Богові, що відслонив йому розум розуміти мову тих сатирів, і, повернувшись до свого Скитського монастиря, оповів, що почув, братії, яка тут лишилася, і та сатинова розмова прокотилася тоді, здається, повсюди.

Демони ж після такої інформації й розпорядження свого багаторогового князя розсіялися по всесвіту і почали своїми підступами розпоширювати, де було можна, сіті й запалювати серця злостивих і завидливих людей, а найбільше своїх слуг-магометан на викоренення тогочасних козаків із Чигрином та іншими українськими містами, що залишилися.

Олексій Плющ

Народився 25.V.1887 р. в с. Оленівка коло Борзни на Чернігівщині в сім'ї учителя. Закінчив Першу російську гімназію у Варшаві. З осені 1906 р. вчився в Ніжинському історико-філологічному інституті. Був книгарем і писарем ніжинської «Просвіти», виступав з рефератами на зборах чернігівської «Просвіти». Покінчив життя самогубством 24.VI.1907 р.

Писати почав у 1902 р. Автор повісти «Великий в малім і малий у великім» (1903), з якої й походить уривок «Страждання демона». Сучасне видання: Олексій Плющ. Сповідь. – К., Дніпро. – 1991.

Страждання демона

Коли нічого не було, коли царювало скрізь повне таке й вічне ніщо, вічно спокійне, безсмертне ніщо – от, наприклад, таке, як на тім світі буває з кожною людиною, – коли був безкрай спокій небуття, неіснування повного і тихого, коли було так тим хороше, – то посеред сього невиразного, вічного спокою безформеного пробував не дух, не мисль, а щось таке, чого обхопити розум мій нездатен, але яке владно наповняло весь той спокій неіснування й страждало воно... Се був демон.

Страждав демон, і безконешність своїми частками, довгі, тягучі ночі для стражденної людини, минала для нього, а він страждав, бо, повний надзвичайного зла, повний смертного жадання, пекельної жадоби вічної втішити: зло незмірне, погріти його на нещастях та стражданнях другого, він нічого не мав довкола себе, окрім тихого, лагідного спокою неіснування милого, який ще більше дратував його зло, розвивав йому пекельність і силу того неосяжного зла безсмертного...

І от, повний страждання від немочі задовольнити сього надзвичайного, вічного й, головне се, вічно зростаючого зла, сей демон мав уже зникти, розпливитися у власнім злі, згоріти в нім і згинутися, зникши частками... І тоді було б вічне неіснування, вічний спокій небуття, тим і вічне щастя... Хороше тоді було б!.. Але раптом демона осяяв творчий порив, мисль, якась спочатку вельми неконкретна, вельми невизначена обняла його, і він, пірнувши в себе, аби ніхто не перешкодив йому творити вічний спокій, затих і причаївся. І тоді на мить, яка була, порівняно з нашим уявленням часу, довга-предовга, постав такий повний спокій нічого неіснування!..

Хороше, так незмірно, на уяву неможливо хороше було тоді, така розкішна була та єдина мить у всій довгій вічності безкрай, що без початку, без жадного кінця!!!

Коли мій розум вельми хвилинами вироста, коли він робиться, як та всесвітня просторинь, широким і, як джерело-ва вода, прозорим і, як криця найкраща, твердим, тоді ли-

ше трохи я можу уявити собі, що то був за безкрайї спокій неописано прекрасний!..

Довкола всюди-всюди – значить у необмежності – нігде не було ні протилежності, ні плями, бо не було навіть згадки про світ, не було нічого, що ми можемо собі уявити, а було повне ніщо, повне тихости. Усе, що оточує людину, все без винятку, все цілком умовне: умовне світло, тьма умовна, умовна краса, існування умовне, мабуть, очі й весь напрямок розуму людського, весь він вповні вміє уявляти собі лиш умовне. Але ж та тиша, повна тихости, без жадної плями, навіть згадки про звук, була вповні безумовна, глибока тиша цільна. Всюди та скрізь був спокій неіснування...

І все складало той приємний, собою самим задовольнений вповні, цільний спокій неіснування, ідеальний спокій!..

Раптом, як із ракети виліта сніп іскр, так з демона вилетів вічний сміх, широкий, як всесвіт, міцний і колючий, як всесвітнє страждання, голосний, як безкрая кількість згуків найдисгармонійних, найдиких своєю безконешно зростаючою силою, сміх, повний такого владного, такого низького й вічного задоволення, сміх радості демона, такої ж безконешно злої, демонічно прекрасної навіть, бо безкрайо вільної в своїм злі, якому ніщо не могло й помислити протистати, радості, що він, демон, має силу вічно жити, має силу зруйнувати сей ненависний, остогидлий йому лагідний спокій прекрасний, і викликати з неіснування вічне страждання глибоке всесвіта, яке буде йому повним задоволенням ріж-

номанітним!..

І от демон почав єдиною мислю своєю творити собі світ...
І зло його росло, зло його, повне натхнення й творчого пориву, в кожную цяточку того, що творило, вкладало безліч суперечів, аби тому, що воно творило, страждання зробити вічним!..

Юрій Липа

Народився 15.V.1900 р. в Одесі в родині відомого письменника і політичного діяча Івана Липи. 1920 р. емігрував до Польщі. Закінчив 1929 р. Познанський університет, 1931 р. – курси військових лікарів у Варшаві. Очолював літературну групу українських поетів «Танк». 1943 р. повернувся в Україну, працював лікарем у Яворові. Арештований органами НКВС і страчений 20.VIII.1944 р., в с. Бунів Яворівського повіту на Львівщині.

Автор поетичних збірок «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), «Вірую» (1938), історичного роману «Козаки в Московії» (1935), кількох збірок оповідань та публіцистичних праць «Союз визволення України», «Королівство Київське по проекту Бісмарка», «Гетьман Іван Мазепа» (всі – 1917), «Бій за українську літературу» (1936), книг із медицини «Фітотерапія» (1933), «Цілющі рослини в давній і сучасній медицині» (1937), «Ліки під ногами» (1943).

Біси і ловець (Балада)

Архистратиг Михайл метне ясном,
Метне ясном, а з того блиск і грім,

Сизо-сині хмари розходяться кругами.
Архистратиг Михаїл б'ється з ворогами.
Ішов ловець,
Його силам кінець,
Під деревом став: – Ох, Ти, Мати Божа,
І ніч, і дощ, і бездоріжжя, –
Тільки перегрімлює-гримить
Ярослива блакить!
Став під деревом, глядить,
Дивиться – перебігає
Там, де темний ліс, –
За бісом біс:

Один – товстий, пикатий, жовтозубий,
Витягає масні губи, плямче, смокче,
Живіт показує, слину розмазує,
Все хотів би їсти, їсти, їсти...

Другий – говорить без кінця, лає всіх і отця,
Нечистоти скидає, проклинає, як грає,
Все чорним словом називає, блює,
Все хотів би очернити, змісити, загнити...

Третій – безчолий, товстопикий, розігрітий,
Широколапий, одноокий, лапи витягає,
Поживи теплої шукає, душі і крові,
Все хотів би душити, давити, приземнити...

Четвертий – тонконогий, в кущах потороча,

Тонкорукий, павутинний, має тільки очі,
На все гіддя дивився б і плямам молився б,
Все хотів би найгірше, що ганч, плюгавіше...

П'ятий – тіло одно, голе, біле, що дише,
Безголове, любашне, дриготливе і мразне,
Аж трясеться, як вій-солодій, у трусійстві, у поті,
Скрізь шукає і п'є, мов смолу, насолоду...

Шості – йдуть, колихаються, в'ють хороводи,
Все у них від вина пороздулось, піднеслось, трясеться.
Очі сині, як ніс, і розтріпану бороду смокче,
І втіка, ригає блювотиння винне довкола.

Сьомий– страшний, він пнеться з землі і спадає,
Небо льже язиком, безнастанно хулою кидає,
Все найвище обвив би кільцями слизькими своїми,
І пливе за всіма по землі, наче вуж неспокійний...

– О, – каже ловець, –
Недобрий то ралець,
Ні, не дам я вам гуляти,
Лад Божий перекривляти!

Фузію перехрестив,
До плеча приложив,
Бив, бив, бив,
По черзі положив, –
Під лісом

Біс лежить за бісом.

Зупинилась буря, стихли стріли громові,
Стали хмари, як сходи, сині, гранітові.
Сходить по них архистратиг до ловця,
Біле світло сліпуче б'є з його лиця:

– Спасибі, брате людський, вбив ти бісовіння,
Які ж твої за це хотіння?
– Мої хотіння – Божі веління!

Одно тебе прошу,
Святий Михаїле,
Дозволь людям ходити, –
Вічно біса бити!..

І він ходить між нами
В погоні за бісами,
І як, чоловіче, в душі легко стане, –
То вбив біса твого
 По слову від Бога
 Ловець безустанний.

Ростислав Єндик

Народився 28.05.1906 р. на Гуцульщині. Письменник, публіцист, антрополог, член НТШ. У 1930-х роках співпрацював з часописом «Вістник». Автор праць з антропології: «Антропологічні прикмети українського народу» (1934), «Вступ до расової будови України» (1949), монографії про Адольфа Гітлера, збірок оповідань «Регіт Арідника» (1937), «Зов землі» (1940) та ін. Після війни мешкав у Німеччині, помер 15.02.1974 р. в Мюнхені. Оповідання походить з однойменної збірки.

Регіт Арідника

I

Гей, що ж то за краса Красноіля. Розляглося село над річками, над їх зеленими беріжками, грунями обвилося, лісами закосичилося, царинками усміхнулося. Потоки шепотом-шелестом пригадують давно забуте, верхи шумами-думами перекидуються, синиці свистом-посвистом цівкають і на когось кличуть, викликають.

З Широкого викочується сонячне ядро і лагідно гладить Магурки; вони усміхаються, кивають привітно зелени-

ми крисаннями і жартом переморгуються з Широки́м. Широ́ке хмуриться, чорніє і зганняє з своїх плечей сонце, що сіло на нього, але золотити його не хоче. Добродушне сонце зсувається і відходить, на прощання розгладжує брови розгніваному Плаєві, пригладжує розвихрене волосся і він з сорому червоніє, рум'яниться.

Міняються світла, тіні, півтіні, повітря міниться шовкотканими пружками і на золотих струнах гомонить...

– Не вслухайся в ці голоси, бо в пошумах верхів і в посवि́стах Синиць почуєш не буйнодзві́нний голос Довбу́ша, що юнацьких легінів до себе кличе, але стогони ранених гір.

– Не віриш?

– Слухай!

Сонце конало, закриване густими мряками і темрявою ночі, останніми зусиллями викидало з себе недавно ще смертоносні для ночі стріли, що палючими снопами розсипалися у просторах. Та сила його ослабала з кожною хвилиною і соняшний вогонь замінювався в холоднаве світло, що не в'їдалося в бурунні мряки, які зліталися з усіх сторін, щоб його задушити, тільки золотило їх. Вал за валом насувалися мряки на сонце й обливали його кров'ю. Розтоптуючи перші ряди своїх пробоевиків, другі та треті, темнава сила мряк затоплювала сонце у безмежних кривавих морях, щораз густішою заслоною омотувала його, щораз грізніше збирала в могутньому напруженні розчухрані брови. В останніх судорогах задрижало сонце, побіліло душене чорнотою і згасло.

Зареготалася темінь довгим спазматичним сміхом від заходу на північ, війнула полум'ям із зашкірених зубів і вмовкла, розкинувши кадовб по склепінні неба й опустивши волохаті кінцівки по небосклонах, неначе б перемога знесилила її.

Насувалася ніч з кривавим ковніром на заході.

З переляком розглядалися довкола себе розміряні смереки, глухли дзвіночки, розсипані по барвистих полонинах, насторожилися гуки потоків і річок. Повітря кам'яніло зловісною непорушністю, вагітне жажливими несподіванками.

Тишина. Природа слухає з запертим віддихом. Тиша. Ша...

На далекій півночі забовванів хребет велетенської звірюки і сховався за обрієм. Звірюка блиснула вузькою щілиною ока, ліниво клацнула рідкими кливаками та широко позіхнула.

І знов тишина. Природа слухає з запертим віддихом. Тиша. Ша...

Незабаром друга потвора замайоріла на обрії, стрясла шкурою, блиснула кривими кливаками і глухо забурмотіла.

І крилата потвора за потворою, звірюка за звірюкою підносили кудлаті голови у своїх північних леговищах, вилізли на небо, пожирали розкривавленого велета та розтирали його своїми чорними клубами, мов млинськими каміннями, на ніщо. Повітря стало густе і чорне, мов смола, що булькотить і клекотить та горючими шматками розприскується з відкритого казана.

Це потвори розпочали свій танок, опираючись на грудях гір.

Зойкнуло самотнє Сокільське і протяжним свистом по-прохало помічі в Писаного Каменя, в Лелькова і в Скупови.

– Рятуй, – пронеслося долиною Білої Ріки, Річок і загубилося в Пробійній,

І знову тишина. Природа вслухується з запертим віддихом. Тиша. Ша...

І той вітрець, що перед хвилиною, скрившись за Груником, легенько віддихав, нараз завертівся в дикому аркані на місці, зірвався з землі, відбився від верхів і вдарив у темінь неба та клубовище потвор розбив, розтер, розігнав і відслоненому небові післав жагучий привіт.

Заклубилися потвори і гаркнули на зірки. В потоках води втопили вітер, одним помахом зжерли зірнички, потім самі спустилися на верхи і їх перевертали, перемішували, вирівнювали.

– Рятуй, – застогнали Біла Кобила, Великий і Малий Погар та Магура і, вирвавши кількасот смerek, перекинули їх через Кринти, мов великанську розсипану китицю, прохаючи помічі в Чорногори і приносячи їй дар.

Зникали верхи за верхами, топилися долини за долинами, роздушувані страшними стопами потвор. Тільки Говірля, Петрос і Мунчел, піднісши гордо свої широкі чола, дерли шпицями волохаті лаби на шматки і кидали їх поза себе.

Злісно заскавуліли ранені потвори і з усієї сили наперли

на чорногірські верхи. Мов велетенським кресалом черкнув би хто об чорний кремінь, так сипнули вони на гори градом іскор і небо запалили. Страшений грохот потряс підніжжям, розколов небо надвоє і розкотився на північ і південь, схід і захід. В розколеному небі розпукувалися серед розшалілих гуків кремені за кременями, кам'яними ріками спливали по обочах Чорногір та стирали їх сірі гребені. Всі дикі потвори збиралися в одно місце, дикими вигуками до нього накликувалися, в боротьбі з Чорногорами напружувалися, крилами їх розшарпували, дзьобами заклёовували і як Говірля, Петрос, Мунчел і Піп Іван знеможені лягли, з усієї сили кинулися в Несамовите Озеро і пірнули в ньому на дно.

Чорт за чортом, щезник за щезником плили в божевільному поспіху темними підземними ріками, густими, мов дьоготь морями, одну землю за другою минаючи, до Тридев'ятої Землі прямуючи, в якій Арідник, найстарший Сатана, що чортює над чортами і щезниками, очікує кожного року своїх підвладних зі звідомленням.

І вже видається Земля, мов невеличкий колачик з малесенькою діркою посередині, що розлягся на безмежних морях, а чорти за чортами, щезник за щезниками далі пливуть і Тридев'ятої Землі навіть не бачать. Розпінені ріки з лоскотом прориваються в щораз більші глибини, несучи з собою всіх огидних ворогів світу, що товпляться, одні на одних налягають, щоби прискіпити свій хід.

Пливуть води, пливуть, пливуть, аж нарешті перестали

води грати і вже своїми силами допливають чорти і щезники до Тридев'ятої Землі, до самого Преспода. Чорні слизькі скали підносяться від самого берега в безмежній висоті вгору, гостра ринь покриває їх вершки. Ніде ні одної живої деревинки, лише темні потайники видихають з своїх пащек страх. Плутаються потайники, перехрищуються між собою мов розкинені нитки розкуйовдженого клубка. На мокрих скелях розсілося охляле козлоноге плем'я, мов гидкою рухливою веретою їх вкрило, та ні один із щезників не має відваги всунутися під скелю, що мов одноокий велет присліпкуватو на них глядить.

По дорозі знемігся старий чорт, і всі чекають на нього, коли він вирине з горішніх вод. Врешті, почав лізти по розораних скелях кривоногий чортяка, смішно штигулькаючи на ногах та, не глянувши навіть на змучену ватагу, далі продирався крізь навислі каменюки, що боронили входу в дикі потайники, і незабаром пірнув у розжертому гирлі скелі. Печеру за печерою минав, зігнувшись вдвоє – низькими норами просмикався, каміння собою обтовкав, аж врешті прибув до стіни, що нею замикався потайник. Тут він спинився і вклонився три рази перед темнотою. На покарбованій могутніми зломами стіні висів Арідник, прикований великанськими обручами за шию, залізними шинами за руки і ноги. Цап'ячі лаби не дотикали грузької ріпи. Він висів на ланцюгах, викривлений в нап'ятий лук.

– Привіт тобі, володарю Преспода, Тридев'ятої Землі і во-

жде всіх сил могутніх.

Мовчки дивиться Арідник на свого старшину, не глянув на всіх інших, що мов сарана всі закутки вкрили, перейняті страхом навіть перед Закутим; шукає радісної вістки в очах свого заступника. Але даремно. Потусклі очі мовчать.

– Ходять ще колядники по білих пляях Гуцульщини?
– Ходять ще колядники, – глухо промовив чорт.
– Пишуть ще писанки гуцули?
– Пишуть ще писанки, – винувато видувив із горла.
– Горить ще свята Вічна Ватра Гуцульщини?
– Горить ще ватра... – простогнував найстарший на землі чорт і закрив очі червоними повіками.

Заскреготів зубами Арідник, в колесо зігнувся, натягаючи ланцюги, іскрами сипнув з розгніваних очей.

– Кожного року, – заревів з болю, – повторюються витерті слова, ані одної вістки не принесете, щоб радість потрясла Пресподом. І так минають століття за століттями і тисячоліття за тисячоліттями пливуть.

Мовчки стояли похнюплені чорти і не мали відваги глянути в заіскрені очі вождя. Старий чорт почав:

– Сталевими зубами розточує час усі народи, розкидує і вимішує раси, теребить племена, лише Гуцульщина стоїть неначе кам'яна. Змінюються володарі світів, гинуть і розгнивають їх підвладні, тільки гуцульські мольфарі¹² так само, як перед віками, збирають на високих полонинах чародійне зіл-

¹² *Мольфар* – чарівник, знахар.

ля, тільки гуцули так само виробляють товсті будзи, складають співанки й успішно бороняться перед злом.

– Певно, як ви, непотріби, швендяєтеся бездільно по горах і лишили їх їхнім опікунам, богам. Хто з вас у минулому році розпочав був відкрити боротьбу з тим царством світла? Хто намагався вбити споконвічного сторожа Святої Ватри? Ваші очі посліпли, ваші вуха поглухли.

З гурту висунувся молодий, моторний щезник і пискливо заговорив:

– Нашому кривундрі маємо за це подякувати, що ми з грізних сил перемінилися в уяві гуцулів у жалюгідні і смішні істоти. Вже майже ніхто нас не боїться, вже майже ніхто нас не ненавидить і хіба яка розізлена старуха прикличе нас на поміч.

– Не я цьому винен, – боронився напалений, – а дух, що з гомоном трембіти розкочується по верхах і просвічує плаї між гуцульськими родами, розсвареними непам'ятними звадами... Що ж я цьому винен, що дух гуцульського Велета, що закував тебе, Аріднику, перед віками в цьому Пресподі, оживає в кожній дитині з її першим віддихом і оживляє її на ціле життя? Не я, ти завинив. Нащо ж ти визивав Велета до боротьби і після його перемоги дався закувати і страшними клятвами заморозити? Навіщо ти дав цим гуцульському племені предивну богатирську силу, що відсвіжує його кожне покоління оповіданнями при вечірній ватрі про силу їх

давніх родів, про побіди Велетів, про спадщинну путерію¹³, яка приспана в котромусь із них? Ці перекази роблять кожного з них Велетом, кожне покоління відмолоджують і кожне з них готове стати до нової боротьби, якби його предків не торкнулася тисячолітня бувальщина.

– Бачиш, до чого ти договорився. Мене обвинувачуєш у своєму безділлі за мою сміливість! Я завжди рушійний був і завжди шукав боротьби з тим, хто виростав мені понад голову, ти хіба шукаєш природнього загину нащадків Велетів на переломі вічності.

– Не висмівай, Аріднику, природніх законів, бо вони кермують і богами й чортами. Чому ти у своїй злості не видиш, що кров гуцулів ми запорошили вже тепер гниллю і її поволі розкладаємо? Чому не зиркнеш на врожайні долини, покриті кублами наших помічників? Чому недоглянеш курних гуцульських димарок, що мов ластів'ячі гнізда поприліплювалися до обочей гір і кожної хвилини можуть зсунутися у пропасть?

– Я виджу це все, та хибну дорогу ти вибрав. Розгніває гуцульська кров, звивають собі гуцули на скальних зломах гнізда, але не ластів'ячі, тільки вірлині, з яких одного світанку ринуть не у пропасть, лише на ваші голови і голови ваших помічників та заклюють вас своїми гострими дзюбати-ми бартками, бо кров стародавніх родів лишилася чиста як була перед тим.

¹³ *Путерія* – захист.

– Ми робимо, що в нашій силі, але гуцульського духа ніяк не можемо зламати, – оправдувався заступник Арідника.

– Ти добре підмітив той подих старовини, що леготом випещує кожне нове покоління, – продовжував далі Арідник. – У споконвіку він родився і з ним я ставав також до боротьби. Що ж, гуцульський Велет побідив мене та закликав іменем Вічної Ватри. І від того часу ви не посунулися до перемоги ні на п'ядь. Я, Арідник, завжди вам повторяв: Вічну Ватру конечно треба загасити, бо з неї випливає вся життєтворча сила гуцулів. Чому ж ви її досі не загасили? Чому ви її, сторожа, не задусили? Гуцульська погорда пражить вас колючими батогами, ви скам'яніли у скелях, засниділи в болотах. Чи ж знаєте ви принайменше, де горить Вічна Ватра?

– Про це мало хто знає навіть із найбільше втаємничених гуцулів. Та цього ж їм і не треба знати, бо кожному з них уділюється вона невидимим полум'ям до його серця, розширює його, кров гуками гонить.

– Я завжди радив, – вмішався до розмови молодий щезник, – щоб за помічників узяти людей з долів, з їх вогнем і залізом.

– Вилізьте і ви зі своїх боліт, ударними ровтами¹⁴ впадьте на гуцульські карки, Вічну Ватру заплуйте, згасіть. Перед нами високе завдання запанувати над світом! Коли ж його можна буде сповнити, як ви навіть Гуцульщину, серце світу, не можете опанувати і її кров затамувати? Коли ж мої окупи

¹⁴ Ровта – загін.

опадуть при вашому безділлі і безсиллі?

І став Арідник витися у своїх могутніх кайданах, лютий рев, мов лоскіт скель, видирався з його розпашеного гирла, уста щезників замкнув, їх усіх у дрижання кинув і десь глухим рокотанням бездонних потайниках загубився. Наточена піна цілими клубами розприскувалася з його пащі, щезників прикривала і собою купала. Молодий щезник відізався знову:

– Кожного року складаємо тобі, воже, звідомлення з цілої нашої праці, ти завжди тільки про Вічну Ватру питаєш. Чому ж не вислухаєш, що в інших країнах ми зробили?

– Бо визволитися сам хочу, моя ж воля чи неволя залежна від ударів серця світу. Згасить Вічну Ватру, розкуйте мої ланцюги і тоді сама робота попливе, що коштує тепер велетенських зусиль. Не дряпанням у нешкідливі для життя місця, але ударами в серце випробовуйте свої сили. Якщо ви його переможете, все інше згине від самого жаху, як мене розкутого почує земля на своїй шкурі.

– Що ж маємо робити, щоб Вічну Ватру загасити? Хіба від гражди до гражди ходити, весь гуцульський рід губити, щоб між ними і сторожів Вічної Ватри, нащадків Велетів, задусити.

– На південний схід пріться у своїх прямуваннях і між головицями Білої Ріки і Білої Річки Вічної Ватри шукайте, на долах знайдіть собі помічників та цілого племені не зачіпайте, бо збудите прямого нащадка Велетів, що десь на по-

лонині при роботі нудьгує і своєї власної сили не знає, не чує. Ходіть, робіть, але одного не забувайте: зближається переломова хвилина, коли клятьба лишиться вічною і тоді вже ніяка сила її не зломить. Я ж назавжди лишуся в кайданах. Та заки це станеться, я кину і на нас клятьбу, щоб вас загнати у Преспід і тішитися тут вашим товариством.

Заступник Арідника зверещав:

– Вічна Ватра мусить згаснути, хай приказ Вождя висить над нашими головами. Хай гонить він нас батою і захочує до діла: за визволення Вождя, за нас усіх, за наше панування над світом.

Преспід став порожніти, Арідник утішився сильною постановою щезників і своїм реготом товаришив їм далеко поза Тридев'яту Землю.

II

Ой, та й плови ж ударили в Красноілі тієї ночі, коли згинув Василь Мартишук-Кринтів, най Бог криє. Зіграли потоки, розпінилися Річки, розкисли болота в жолобах, що кроку не можна було зробити. І хоч який він досвідчений був, а таки втопився у трясовищі. Не було на це ніякого рятунку. На очах людей поринав шух за шухом, якби його щось зі споду тягнуло. Ледве відтягли Юру, його сина, що рвався з грузького берега, щоб дедика рятувати. Та як тут рятувати,

коли навіть голови з-поза гнилого шувару¹⁵ за хвилину вже не видно було.

– Щезники затягли, – переконано говорили в селі. Всі свідки того страшного випадку присягали, що чули бісівський регіт у болоті і в довколишніх лісах.

– Ой, біда нас буде шукати, як вже причка¹⁶ навіть мольфареві сталася, – ворожили старі діди. – Та ж Мартищук таку путерію мав, що дотепер ніщо до нього приступу не мало. Ой, біда буде, біда!

І дійсно нещастя зловилося родини Мартищуків. З туги за чоловіком переставилася і Параска Мартищучка, а Юра, чотирнадцятилітній хлопець лишився сиротою. Найближчий сусіда, бездітний дід, взяв його за годованця до своєї хати.

Та хоч старенький дід сокотив новоприбраного сина, як ока в голові, Юра не знаходив спокою на новій батьківщині. Вдумувався в уривані слова покійного дедика, старався їх зрозуміти, та ніяк не міг. Неясна сила тягнула його до власної хати. І прийде він, бувало, на власне обійстя, оглядає хату, нишпорить по кутах, розкопує попід підвалинами, заглядає під дах. І нічого не знаходить.

Не раз говорить голосно до себе, здивований своєю цілоденною роботою: чого я шукаю? Нічого я сам не поставив, не загубив, дедик великих гараздів не мав, щоб їх аж закопувати, а мене гейби щось заставляло до роботи. Навіщо я

¹⁵ *Шувар* – очерет.

¹⁶ *Причка* – загибель.

зроблюю собі руки по лікті?

Сумний і розчарований вертався назад до своїх прибраних родичів, за якийсь час знову ж йому туск серце стискав і він знову, підбадьорений незрозумілою силою, шукав чогось коло опущеної хати.

Найчастіше приставав коло одвірка, на якому був вирізьблений хрест із рівними, але прямо заломаними при кінці раменами так, що один кінець другого доганяв. Хоч розглядався за таким знаком на інших хатах, ніде його не знаходив.

– Що він має значити? – роздумує Юра, стоячи коло нього. Почорнілий зі старости ковбок давав підставу догадуватися, що його впущено в стіну, бо хоч як старо виглядала хата, він видавався ще старшим.

Хто його приніс і тут впустив? Звідки приніс? Таємниця.

– Чому дедик про цей знак ніколи не говорив? А може? Та ж перед смертю з усієї сили намагався щось сказати, заки вона розчавила його гливкою стопою. Що хотів дедик сказати? Знову – таємниця. І чого хоче той безглуздий крик душі, що жене до опущеної хати шукати невідомого?.. Безглуздий?!

Немає відповіді.

Шукає Юра відповіді на свої питання у прибраних родичів.

– Чи не могли би ви розказати що про мого покійного дедика? Як він жив, що робив і що розказував про себе? Як я пригадую собі його, гейби мряка мені очі прикривала.

– Небагато про нього і можна сказати, – відіззався дід із печі. – Жив, як і кожний з нас, стародавніх гуцульських звичаїв строго придержувався, але що робив поза простою роботою – важко сказати. А мусів щось робити, бо завжди задуманий ходив. Хоч багатем не був, то велико стояв у людей. Щось такого було в його поставі, що як десь показався, – зараз люди йому дорогу робили. Найбільші дуки перші його поздоровляли, хоч він цього не забагав.

– А чи відходив він часто від хати?

– Хіба під рокові свята пропадав десь на цілі тижні. Переказували люди, що стрічали його під Марішевською, то на Лудовій, то коло Стога. Найбільше його в Чівчині стрічали, як ходив між скелями. Певно, чорногорського зілля шукав, бо примівник з нього був перший між мольфарами.

– А ви, певно, пам'ятаєте ще мого діда Петра та його цілу родину, – допитувався далі зацікавлений Юра. – Мені навіть баба Катерина розказувала, що дедик їй про це оповідав.

– Ая, з бабами бесіду тримав! Видиш, рід Мартищуків якийсь чудатий. Відколи я пам'ятаю, завжди родився тільки один син. Твій дід був одинак, дедя одинак і ти також. Але певно, що цілий рід один із найстарших. Видно те було й по твою дедикові: що то за кучері мав красні, який хід рівний, яку поставу бутну і певну!

Та Юрі це нецікаве, він питається про свої таємниці:

– А що значить той закривлений хрест коло дверей?

– Не знаю. Раз хтось запитався дедика, той відповів із

усміхом, що він так із старости перекривився. Але зараз потім споважнів і не говорив нічого більше.

– А чому ніхто собі таких хрестів не робить?

– Та це нікому й на гадку не припливе. Та навіщо? Незрозумілого ніхто не робить, а хто його зрозуміє?

Незадоволений Юра з розмови з дідом і загадує сам розкрити таємниці, що не дають йому спокою. Яким способом? Та ж на Йвана, на Купала, папороть цвіте, хто її цвіт зірве – перед тим усі таємниці отвираються: про що пташки співають, як трава росте, в котрих місцях скарби горять і чистяться.

Нікому про це не говорить Юра ні слова, мовчки рахує дні, коли сонце підійметься якнайвище і передодень Івана надійде, а тим часом ніби ненароком розпитується у знайомих, де найбільше папороті росте.

– Над головицею¹⁷ Білої Річки я найбільше надibuвав, – каже Йван Жикалюк, що вертав саме з полонини.

«Там я своїх таємниць буду шукати», – подумав Юра і на три дні перед Іваном Купалом прилучився до гурту людей, що йшли у Скупову по бриндзю.

Ще сонце не заходило, Юра вже розглянув добре чагарник, в якому йому доводилося ночувати. І дійсно Іван Жикалюк не прибріхував: товсті корчі папороті засіяли густо цілий лісок зеленими пугарами, аж радісно стало Юрі. Радісно? І радісно і страшно. Папоротин цвіт і чортівські збитки

¹⁷ Головиця – виток ріки.

обертом перемішувалися в голові Юри. Але вертатися не буде.

Серед найгустішої папороті вигідно розсівся Юра й очікував її розцвіту та наїзду чортів, що прийдуть видурювати цвітку від нього, щоб він не став великим мольфаром.

Сонце капнуло за гори, сумерк підкрався з темних пропастей в чагарник і прислонив очі Юрі. Разом із сумерком проповз сон і Юра так захотів спати, аж страх.

«От уже щезник насилає сон, щоб я проспав північну годину, – подумав Юра. – Певно і Микулі Малишові спати хотілося, як він по цвіт вийшов, щоби зробитися мольфаром, і зробився. І я зроблюся».

Протирає очі Юра своїми дрібними п'ястучками, але це мало що помагає. Що протре одне око, друге лише скліпає й само затулюється. Сон за плечима сховався і від Юри не відступає.

«Хіба патичками попідбираю повіки», – подумав хитро Юра. Виломив два патички, підпер ними повіки і вдивляється в найбільший корч папороті, на якому цвіт, горицвіт розцвістися має.

Вдивляється Юра в корч і чує, що щезники темними могутніми постатями оточують його, мов перстеном. Та він не підводить голови, деś навіть остраху в нього нема, тільки ті очі, ах, ті очі печуть, патички вгризаються в м'яке тіло, сон із-за плечей лагідною долонею повіки гладить. Поволеньки зсунулися патички з-під очей, легенько стушилися повіки і

хлопець, невиразно пробурмотівши кілька слів, простягнувся, осунувшись у пухку траву.

Смереки опустили віття додолу, святойванівські мушки засвітилися в повітрі, папороть затріпотіла шелестливими листками. В чагарнику сів спочивати спокій.

Нараз із далини перелякав тишу ночі горластий рик розлогого оленя, що, розломлюючи корчі, продирався до водопою. Шум корчів розбудив Юру і він із здивуванням розглянувся довкола себе, стріпуючи сон із повік.

– Цвіт папороті, – свідомість прорізала думка і очі загоріли.

Всі корчі папороті довкола нього розцвілися барвистими цвітками, обабіч цілими оберемками. Кинув оком Юра далі – щезників ціла хмара. Отут-таки над ними нагнувся страшенно огидний щезник із двома великими рогами на лобі, трохи далі з косматою бородою, побіч нього третій, як смерека: на одній нозі стоїть він у високій шапці, ще далі, ой леле, ціла тьма. І всі вони присуваються, до нього нагинаються, горицвіт папороті розкидають у повітря, аби тільки подалеко від нього. І то мовчки, тільки пащеки викривили.

Отой щезник зірвав цвіт йому з-під ніг.

«Моє щастя вкрав», – мигнула думка. Хоче вставати – ані руш. Хоче простягнути руку – мов кам'яна, тільки жижки скачуть.

– Гай! – прорвалося несамовитим криком із горла Юри, – і вже на ногах, і вже повні жмені горицвітів, і вже пігнав удо-

лину.

А за ним шум, а за ним крик, а за ним гармидер. Всі чорти знялися і йому дорогу забігти хочуть. Та цвіт уже його боронить. Не зближаються до нього, тільки разом із ним біжать навперейми високі, як смереки. А до них долучаються по дорозі ще інші і свищують, вівкають, гукають: віддай цвіт, віддай цвіт.

Та Юра не слухає, щораз дужче біжить, і хоч у грудях порожнеча грає, в душі – буйна радість і певність перемоги.

Вже лише кілька щезників по боках, ще лише два, один. Ого, вже всіх перебіг, тільки різкий свист щезників за ним: фі-і-і-і-в-в-в. Аж хвоя сиплеться зо смерек.

Ліс скінчився, Юра вибіг на полонину і пігнав далі. З розмаху налетів на якогось маленькою чортика, що лежав на землі. Цей розлючений вхопив Юру за ноги і вкинув у пропасть.

Розтиснув Юра п'ястуки, хапаючись повітря, горицвіти так і понеслися вгору, він сам скотився в долину стрімголов. Надбережні корчі стримали розгін знепритомнілого вже хлопця, зеленастих мох простягнув м'які шовкові обійми.

Юра без більшого пошкодження спочив на березі глибокого потоку.

III

Вже золотисті зірки на небі гасилися, як хлопець прочу-

нявся і пошкандибав додому, легко дотикаючи свої костомати та клянучи щезників, що таки відібрали в нього його майбутнє мольфарське знаття.

Іде Юра й розглядається. Довкола споконвічні смереки підперли небо, старезний дім хрускотить під ногами, недалеко розляглася страшна скала, над цілим яром нависла, неначе б доступ до чогось замикала.

З цікавістю розглядав Юра скалу, поцмокував із здивування устами і наткнувся ненадійно на широку щілину, що розколола її надвоє.

«Хоч випустив я горицвіт із жмені, то хай принайменше подивлюся на цю потайну дорогу», – подумав Юра.

– А що, як у скалі т о й сидить? То відберу свої цвіти, – підбадьорював себе хлопець...

Тісно протискається молодик крізь невеликий отвір, дреться по розсипах та замість до печери увійшов у широкий, отвертий вгорі камінний потайник, якого стіни, здавалося, хмари досягали. Іде далі, потайник то звужується, то розширюється, врешті випровадив Юру на широку царинку. З-під ніг Юри висмикується ледве слідча стежка, що крізь купки трави продирається до недалекого гаю. До гаю приперлася невеличка хатинка, з якої викочувався час до часу клубок диму і тоненькою ниткою розтягався в повітрі. Під хатиною побачив Юра старезного діда, в якого борода волочилася по землі, навислі брови накривали повіки. Старець мовчки дивився на схід сонця і, видавалося, ані гостя не ба-

чив, ані його кроків не чув.

З неясним острахом зближався хлопець до старого діда і зоддалік поздоровив його голосно, скидаючи з голови кри-саню:

– Миром, дідуню, поздоровляю вас.

Дід, обернувшись повагом, підніс двома пальцями брови з-над очей, глянув на Юру й обличчя його помітно прояснилося.

– Благословенний будь, Юро Мартишуків, – теплим голо-сом промовив.

Юра здивувався.

– Звідки знаєте мене, діду?

– Бо очі свого дєдика маєш, а що його вже нема, мусів його заступник до мене прийти.

– Та я нехотячи до вас забрів, – несміливо відізався Юра.

– Що ж ти можеш говорити про свої діла, як не видиш ні того, що перед тобою, ні не розумієш того, що за тобою. В тобі ще тільки темний гін відзивається і ти напотемки шу-каєш ключів до таємниць. Це крик нашої душі, сторожів Гу-цульщини, в тобі будиться, щоб ти міг збагнути таємниці дідів.

– Хто ж ви є, дідуню, що знаєте мене, дєдика і моє шукан-ня?

– Я прадід твій і сторож Вічної Ватри Гуцульщини.

– Вічної Ватри? Чи це, може, живий вогонь, що його кож-ної весни викручують на полонині?

– Ні, це Святий Вогонь, що його сам соняшний Бог дав у старину нашому родові, що ватажкував над гуцулами, щоб хоронити ним перед лихою долею наше плем'я.

– І сказав тоді Бог: як довго Вічна Ватра горіти буде, а гуцули будуть писати писанки, так довго ніяка сила не зможе їх ані перемогти, ані зламати.

– А чому дедик не мав ніякої влади над гуцулами? Та ж не було в нього ні широких полонин, ні ботеїв овець, ні темних лісів. Щось дуже змаліла сила нашого роду, – з гірким усміхом промовив Юра.

– Ти не вмієш дивитися, – поважно сказав дід. – Сила чоловіка не в писаному ботею, але в його душевній напрузі, що опановує серця других. Твій дедик був сильним, дуже сильним мольфаром та ватажком і до його слова прислухувалося багато гуцулів.

– Чому ж він сидів на своїй гражді і не панував над гуцулами?

– Бо наш рід має стерегти Святу Ватру. Своєю службою він панує над гуцулами, не багатствами. Зрозумій, що коло тебе діється.

– Дивися: на долинах родиться хліб, на крутих кичерях ростуть шумливі ліси, повні бистроногих оленів, ще вище розложилися веселі полонини з чередами маржинки¹⁸, найвище простяглися сірі скали з чародійним зіллям. І наш рід, ніби найвищі скали, без яких і не було б красної Гуцульщи-

¹⁸ *Маржинка* – худоба.

ни. – Дід замовк. По хвилині мовчанки продовжив: – Так, так, ми – Чорногори гуцулів, ялові, видається, але кожний гуцул звертає на нас очі; чи то блуд його зловиться в непроглядній пітьмі долини, чи то зморений на постелі недугою шукає рятунку в наших примівках і зіллях, чи то ровта ставить топори. Ми нікому не накидуємося, але кожний до нас приходить, бо кожний своє знає і своє розуміє.

– А що сталося б, якби так Свята Ватра згасла?

– Най Бог боронить, – дрижачим голосом відповів дід. – Якби її не стало, не стало б і Гуцульщини, тріснуло б серце світу. Але це ніколи не станеться, бо наш рід вогонь стереже. І ти будеш його стерегти.

– Покажіть мені Святу Ватру, якщо я буду вашим наступником.

– Заким станеш наступником й я допущу тебе перед лице Святої Ватри, мусиш наперед очиститися. Це буде тривати сім днів, бо через сім вод ти мусиш перейти, заки чистим стане твій дух, твоя душа і твоє тіло. В тому часі житимеш у хоромах і слухатимеш моїх наук у глибокій мовчанці.

– Чи Свята Ватра...

Дід не глянув навіть на Юру і увійшов у хороми. Очищення почалося.

IV

Серед великої світлиці горіла Свята Ватра. Коло неї з про-

стягнутими руками стояв дід, побіч нього блідий із зворушення Юра і вслухувався в молитву діда, потихо повторюючи слова:

– Ватро, Свята Ватро, почата в розцвілому сонці, що вогнистим кружком просувається по небі, запалена в серці світу на Гуцульщині Божими руками.

– Ватро, горячко світу, ти проникаєш усе до дна. Вночі м'яким світлом обливаєш небо, на землі у твердому кремені криєшся, живим вогнем ховаєшся в деревищі, блудними вогниками танцюєш над озерами, золотими язиками процвітаєш із скал, сліпучими блискавками перетинаєш повітря.

– Ти гуцульське серце дивними любощами розколихуєш, з темних очей молодичь розіскреною пристрастю визиляєш, сталевими іскрами з легінським гнівом виприсуєш.

– Твою силу кожний гуцул вичуває в розшалілих гуках потоків, в подиху лісів, в розпаленій маржині.

– Ватро, Свята Ватро! Ти сторож наш під сумерком завитих віків. Ти всіх нас у негнуте плем'я єднаєш, нашу роботу просвітлюєш і Ти ведеш нас у будучі віки.

– Ти хоронила і боронила нас досі, бо Ти корінь нашого життя і оклик смерти наших ворогів. Хорони нас і далі: нас, маржинку нашу і наші верхи гордочолі.

– Борони нас і будь благословенна!

Беручи за руку Юру, далі промовив сивобородий дід:

– Приводжу перед Тебе нового сторожа, свого помічни-

ка й заступника. Очисти його, загартуй серце, просвіти. Так проникни його, як наших предків Ти проникала і перелій у нього спадщину батьків, твоїх сторожів, а молода сила хай прийме її на добро та славу.

Тихий, рівний, м'якошовковий голос переливав дивну силу з старечих у молодечі груди, поширював їх, вогонь у серці викрешував. І вчув Юра, начеб він розростався, мужнів і доходив своєї сили. Старший на таємницю Гуцульщини, що цілим тягарем лягла на його плечі, вирівнявся Юра на цілий ріст, його очі зажеврили вогнем Святої Ватри.

Старий сторож відізвався:

– Тепер іди, Юро, додому, і вертатимеш до мене під старі гуцульські рокові свята. Тоді будемо їх разом спроваджувати і над сивою стариною роздумувати. Як будеш у долинах, слухай отвертими вухами і гляди відкритими очима, приглядайся, чи пізьма¹⁹ палає ще в яких родах, чи вже потахла зовсім.

V

Вернувся Юра до гражди діда, в якого був вихованцем і пильно заходився коло своєї роботи. Старий опікун таки доглянув душевну перемену, що наступила в Юри, чи то міркуючи з очей, що дивним вогнем вигравали, чи то з тихої задуми, що з неї не виринав молодик. З нескриваним подивом глядів старий дід на Юру, одного ж разу так відізвався

¹⁹ Пізьма – кровна пімста.

до нього:

— Юро, дитино моя срібна та дорога, не можеш ти вже в мене сидіти як годованець, як мій прибраний син. До великих діл ти призначений, дивним вогнем горить твоє око. Вертайся назад до своєї хати і там очікуй своєї години.

Юра пробував переконувати опікуна, але це не вдалося йому. Сам відчував, що всі статки, які він досі стеріг і пильно-пильненько коло них ходив, якісь чужі йому стали. Заходячись коло роботи, що її все ж таки з рук не випускав, почував Юра нудьгу, яку розвівав самотою.

І стариня йому якась дальша стала. Він любив далі і діда, і бабу, але якось вже інакше.

«Чим же ж вони є для мене? — думає не раз молодик. — Такими самими гуцулами, як усі інші, що я їх так дуже кохаю».

Чемність Юри старий розумів по-свому.

— Іди, Юро, про харч і майно не журися, їду будемо тобі посилати д'хаті, майно я вже тобі відказав. Наглядай лише час од часу за парубком і дівкою, щоб не пленталися поза себе.

VI

Юра вернувся до своєї власної хати і надходив деколи до опікуна, що, як виявилось, сам добре доглядав і парубка, і дівку так, що і маржина вчас була напоєна та видоєна, і сіна

впорядку викошувані.

В короткому часі завважив Юра, що поведінка старого діда неначе б уділилася всім довколишнім сусідам, навіть і подальшим гуцулам. Щоправда, він не помагав їм, ніякого зілля їм не давав, все ж таки відчував, що держить гуцулів у своїх руках і може їх провадити.

Сам собі здивувався, як він міг вгамувати пізьму двох первих братів, яких бартки повисли над головами і врубувалися в тіло, мов у пень.

– Миром вам, браття, – поздоровив Юра озвірілих легінів.

Піднесені топори застигли в повітрі, під темним оком Юри вчулися обидва винуваті. Розпалені бійкою лиця ще більше запашіли й обвинувачення поплили рікою.

Не вслухався Юра довго у те, що кидали на себе кривні верстаки.

– Над лісом вадитеся, бо кепсько вам записали у розписі. Та яке в тебе господарство, Петрику, таке і в тебе, Іванку. Розв'яжіть темний розпис та оба нарівні вживайте. Один більше від другого не врубає. А чи не шкода крови, що дармо зрошує трави? Заждіть, недалекий той час, коли і без ваших рук будуть її спускати, як воду з озера крізь отворену клязву²⁰.

Гасли гніви, і Петро відізвався, відвертаючи очі під поглядом Юри:

– Правду Юра каже. Наші діди не вирубали і ми не зру-

²⁰ Клязва – рана.

баємо ліса. Давай руку, Іванку!

– Поцілуймося, Петрику!

Крежняки стиснули один одному руки і розтиснули пізьму в серці, подякувавши Юрі, весело пішли додому. Юра подивився услід за помиреними і втішився своїм ділом. Почав рахувати свої роки: минуло вісімнадцять.

Довго провадив своїми очима Юра обох співаків, як вони скрилися за закутом, обернувся і пішов плаєм догори. Нараз шибла йому думка в голові.

Як легіні сходили мирно долів, дивно уложилися їх бартки, сперті на плечах. Нагадували таємничий згад одвірка його хати. Сторож Святої Ватри вияснював йому недавно, що цей знак приносить щастя і відзначає найсильніших мольфарів із стародавніх родів.

Пригадуючи собі уложення барток, яких вістря були звернуті у той самий бік, доповнював Юра вияснення старого діда.

Зломаний хрест – це знак спільної згоди. Від незапам'ятних часів доховався він у нас і щастя нам приносить, якщо вістря барток звернені у дружніх перегонах. Ломаний хрест – знак злагоди і війни.

Юра пустився бігцем за легінями, що розкотистим співом єдналися з собою. Завернув обох до своєї хати і там, показуючи на таємничий знак і їх бартки, довго розказував їм про злагоду і пізьму, що єднає і розділює гуцульські роди.

Мовчки слухали легіні слів, що розкривали їм таємниці

стародавніх часів і стали невідлучними товаришами Юри.

VII

Гуцульщина живе по-свому. Твердо вкопалися гори в землю, і хто зможе їх рушити? – думав не один, по короткій задумі кидав знову оком за біланею²¹, якої дзвінок замовк у густому малиннику... І далі кождий жив по-свому: не шукаючи нікого, не признаючи нічого. З Кут вийшов кіньми Петришко додому і зараз таки прийшов до Юри, в якого вже застав свою побратима Івана.

– Біда нам, братчики!

– Не перестрашуй, – відіззався Іван, – але скажи, що сталося.

– За Сокільським найшов я чужий ходак²². Пхаються вже шарапатки в гори. По дорозі говорив мені Дмитро Дідушків, що видів із груня, як чорна хмара розділилася на Устеріках і частина пішла вгору Білою Рікою, частина завернула в Річки.

Юрі пригадалися довгі святочні розмови з дідом, сторожем Святої Ватри; пригадав собі і про намагання Арідника, що нетерпеливо очікує згасання Святої Ватри. Наплив на Білу Ріку і Білу Річку, між якими горіла Свята Ватра, дивним острахом наповнили його серце.

Від подумав: певний знак, що хочуть Святу Ватру згасити,

²¹ *Біланя* – вівці.

²² *Ходак* – взуття.

щоб серце Гуцульщини перестало битися.

– Вийди, Іванку, і запали віху всім на осторугу.

За хвилину жмути соломи зашипіли високо в повітрі, іскрами розсипалися і потахли.

На тлі темного неба зарисувалися знову з притаєною силою верхи. За хвилину на південному сході спалахнув вогник, неначе би хто запалив сірник. Спалахнув і згас. Незабаром бухнув криваво-червоний знак вогню і дихнув полумінню до неба. Загорілася Маркова кичеря. За нею мигнув перехрестянський грунь, Скупова, Зміянки і Кринти. Відізвався Магура. Магурка і подали знак Костричі. Ціла Гуцульщина загоріла, грунь від груня, гражда від гражди перекликувалися трембітами порозумівалися:

– В-ар-ту-у-у-у-й!

Зложена присяга перед Святою Ватрою, мов раненого оленя, підірвала Юру, і він пігнав на Світлу Царинку до старого сторожа з тривожними вістками.

Тим часом із боліт і запліснелих озер роздалися різкі свисти і темні постаті заповнили долини, щоб покарати красноільців і зеленців за їх буту зухвалу і змагатися за владу Арідника.

Не мали часу схреститися бартки в таємничий знак ломаного хреста. Мов сарана, обступали темні постаті гражди, витягали людей і витереблювали їх, голими руками брали.

І хату Юри облягла сарана, й Івана силою витягнули на подвір'я. Почали питатися, де зник Юра.

– Не знаю.

– Чекай, зараз знатимеш, – і сильні руки вхопили його та твердими мотузами прикрутили до лавки, перепихаючи через дошку руки і ноги. Тіло Йвана натягнулося, мов струна на скрипці. В розтягнене тіло посипались важкі удари, що розсікали м'ясо на шатковану капусту.

– Де Юра?

Іван мовчав і здвоєні удари посипалися знову градом.

– Де Юра?

Знову мовчанка і змучених заступили свіжі, що вже не признання, але оклику болю з заціплених уст добивалися.

І Йван відізався:

– Гей, чорти, смага би вас втяла, що так моє тіло тнете і шматкуєте. Мало вам моєї крові? Дивіться, отам копанкою везуть повні вози накиданих гуцулів, як снопів, а кров аж стікає чуркалами по колесах і калюжі з неї робить на вибоїнах.

– Далі б'єш, щезнику? Іди, пий її, як тобі мало. Ти в голову б'єш? А в голові бодай тобі наскіпало. Щез і би ти в озера та в тріски. Нещастя би тобі коло хати плелось. А щоб ти сперся, де вітер спирається. Ото мені відважні! Пес ригав би такими зайцями. Розв'яжи руки, дай сокиру, тоді стріляй в саме серце. Ще знайдеться в мене викохана силка, аби тобі голову розвалити, як грім смереку. Пек тобі та цур. Щез би ти та скам'янів. Агій, тьфу тобі в лице, – з цими словами Іван з усієї сили плюнув у лице старшому.

– Відв’язати, – впав короткий приказ. Івана відв’язали від лавки, але зв’язані руки і ноги лишилися. Кров косицями грала з розбитого Івана. Наточену у миску кров приставлено до Йванових уст.

– Пий!

Іван дико подивився на старшого і в тій хвилині його лице занурив у миску сильний удар у спину, другий збив у скошену траву. Чотирьох безувірів розсілося на його руках, ногах і голові. Розіпнятий на власній землі лежав Іван, і катування розпочалося наново. Дико ревіли озвірілі, тільки Іван мовчав. Втиснуте лице вражим тягарем у скошену траву попробували гострі шпатарі на решето і нашіпікували його патичками.

Трава жадібно ссала кров і життя разом із нею висисала. Запеклі грудки крові виповнили рот Іванові, і він зачав дуситися. Захарчав, обертаючи голову набік, та замість повітря – грудка землі захрускотіла йому між зубами, і викинути її не було сили...

Удари втихли, повітря легше відітхнуло, та Іван не рухався з місця.

– Підняти і повісити на жертку, – скомандував старший.

За хвилину Іван висів на жертці, як кривавий шматок м’яса, прив’язаний за руки і груди.

До нього зближився старший щезник.

– Ти посилав мене, хаме, пити кров. Я нап’юся її, але не з дороги, тільки з твого серця, бо тільки з нього найчистіша

б'є, як з джерела, я ж люблю понад усе чистоту.

З цими словами п'ядь за п'ядей затискав під ліві ребра короткий ніж і, відступаючи на бік, скоро його витяг.

Свиснула довгою цівкою кров із грудей і поплила в підставлену чарку та наповнила її по саміські береги.

«Буду знати, як смакує гуцульська кров», – подумав старший та, приймаючи з рук підвладних чарку, голосно крикнув:

– За нашу перемогу над гуцульським племенем!

А під Скуповою грізно розсміялись гуки Річок, небо заплакало над Іваном срібlistою росою. Вітер, що присів десь в Сурдуку, свиснув долинами, впився в груди гір і переказав чорногорським верхам про красноільське катування: і Говірлі, і Мунчелові, і Скорушному, і Стогові, і... всім, всім.

VIII

А Юра тимчасом поспішає, і не бачить, що з-під корча піднеслися дві постаті і поповзли зазирцем за ним. По дорозі відлучилася одна і погнала до невеличкої ватаги, що стояла на сусідньому ґруні, друга далі виляся гадом у траві за Юрою.

І вже минув Юра Лудову, Стефулець, Пнів'є і Гостин. Тоді звернув із плаю і почав продиратися густими хащами. Оглянувшись довкола себе, увійшов у камінний потайник. Глухо загуділи під його стопами камінні плити та одночасно Юра

вчув, що їх згук закаламучений другим.

Як рись скочив він у найвужчому просмику за камінний залім і, як тільки показалася одна постать – важкий топір опустився вділ. Потім удруге, утретє, вчетверте.

Молодий гуцул залишився сам.

Очікуючи підступу, ще довго ждав Юра під каменем та більше вже ніхто не показався. Заспокоєний хвилинною перемогою, але затривожений життям діда і Святою Ватрою, пігнав легінь темними потайниками далі.

На царинці стялася йому кров у жилах. З горючої хати вибіг старий дід із залізним кубком, в якому курилася Свята Ватра. Навздогін за дідом пустилося кілька постатей і кільканадцятьма скоками догнали його. Дід, падаючи до землі, висипав грань із кубка й вона запалила сухий шувар.

Відтягаючи трупа з пожежу, старалися вирвати з рук діда посудину з жаром. Надаремно. Суха рука наче зрослася з залізом. Хтось бистроумний відтяв руку в сугубі і серед криків товаришів підняв її, щоб віднести до хати Святу Ватру.

Там серед радісних окликів Свята Ватра загасилася...

Зареготався Арідник в Пресподі і ланцюхи почали звільнювати його з своїх вікових обіймів. І докотився скажений регіт темними потайниками Преспода, струснув Тридев'яту Землю, відбитою хвилею помчав по морях, скелі розторошував, бурі зривав, коли виринув з Несамовитого Озера – виломив сто двадцять скель із гребеня Говірлі, з корінем змів ліси у Дзимброні, на роздоріжжях змішався з радісним ревом.

Задрижали перший раз гуцули і розпука шарпнула їх серцями. Мов здеревілий, стояв Юра. Розшалілий танок реготу Арідника схаменув його. Він впав на землю та, повзучи серед густої трави, підліз до горючого шувару і запалив від нього наборзі скручений з сухої хвої смолоскип, опісля одним скоком опинився в потайнику.

І нагло вчув Арідник, що кайдани, які розвільнювалися, знову цупко вхопили його у свої могутні кліщі.

Радісний регіт завмер на його здивованій і викривленій пащі.

І гуцули стрепенулися. Вчули, що ще не надходить їм заглада, і їх серця взялися знову полум'ям Вічної Ватри.

Спокуси бісівські

Змагання святих із бісами – улюблена тема давньої життійної літератури. Фактично саме ці оповіді й належать до наймоторошніших зі всього масиву української літератури про чорта. У середні віки чорт навівав жах, який з успіхом роздмухувала церква. Сотні тисяч людей у тодішній Європі божилися, що бачили диявола на власні очі. Абсолютно реальним був диявол для святих подвижників і пустельників. Навіть у пізніші часи сатана сприймався як непомильна дійсність, постаючи в образі єретиків і представників ворожих релігійних напрямків.

Православні отці церкви в полемічному запалі слугами сатани називали уніатів і католиків, а Папу Римського – самим антихристом. Але й католики не залишалися в боргу і тими самими епітетами хрестили православних та протестантів. Пов'язаність із дияволом приписувалося в Україні та Польщі різним народам – євреям, циганам, німцям. У церковній пропаганді, адресованій простолюду, на першому плані фігурували контакти іновірців з сатаною. Лютера найчастіше називали сином диявола, а синоди іновірців називали пекельними сеймами. Диявол і єретизм стали пропагандовим кліше, яке також вживалося в церковній іконографії.

Найбільшої слави здобули отці церкви раннього періоду християнства, які поруч із давньоукраїнськими святими мужньо йшли на прю з дияволом і своїм прикладом демонстрували, що диявола таки можна побороти. Життя святих і

пустельників – це опис героїчних змагань побожних людей з бісами за допомогою молитов, постів, незвичних обрядів. Ці описи вражаючих диявольських вибриків були надзвичайно популярні і часто переписувалися та розповсюджувалися в народі. Не дарма жартували: «Ми не святі, щоб до нас чорти ходили» (О. Стороженко «Мірошник»).

У народних оповідках рідко можна натрапити на якусь моторошну історію про чорта. Народ скептично ставився до зображень чорта на іконах і мав про це свою думку: не такий страшний чорт, як його малюють. З цим не погоджувалися давні письменники, чиї описи зовнішності диявола вражають уяву. Поет XVII ст. Климентій Зіновійв у вірші «О врагу душевнім, яко не таким він є, як іконописці его зображають» писав:

Подібно правду люди визнавають:
Же не такий враг, як его малюють.
Але далеко має бути шпетнійший
І от малярських еще мерзеннійший.
Бо на малярських можна ся глядіти,
А на живого трудно б поглядіти.
Живий чоловік не може его зріти
І по смерти, дай Боже, нам не видіти...
А як хто колись живого справді зріти б хтів,
То в той же час увидіти не поспів:
Бо якби враг ему нігті свої показав,
То він би зі світом сим ся розпрощав.

Трилiтня йому б найшла трясовиця
I щоденная зi страху огневиця.
Прето хто б мав живого повидати,
Треба б конечно от страху вмирати.
Святиi отцi нiгдись i видали,
Тiлько же ся їх нiт не ужасали.
Леч яковостий ониx не видiли,
Да нечистими гади i звiрми зрiли.
Єднак же приход їх постерiгали
I хрестом святим прiч їх отгоняли.

Києво-Печерський Патерик

Пам'ятка української літератури, в основному складена у XI–XIII ст. Патерик – це фактично велика збірка містичних оповідей про появи духів і нечистої сили та про успішну боротьбу з ними подвижників Лаври. Українські письменники неодноразово опрацьовували і розширювали житія, що входили до складу патерика.

Легенди подаються в перекладі на сучасну мову.

Про Лаврентія Затвірника

Брат на ім'я Лаврентій захотів у затвор піти, але святі отці не дозволяли це робити. Сей же Лаврентій пішов до святого Димитрія в Ізяславів монастир і затворився. І задля кріпкого житія дарував йому Господь благодать зцілення.

І до нього привели якогось біснуватого чоловіка з Києва, але біса з нього молодий затвірник вигнати не зумів, бо ж був той біс вельми лютий, та такий, що дерево, яке б десять чоловіків не підняло, він завиграшки ухопив і закинув далеко. І перебував той біснуватий довгий час незціленим. Врешті повелів затвірник вести його до Печерського монастиря. Тоді біснуватий почав кричати:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.